

KÉT VILÁG HATÁRÁN

(Janus Pannonius, Garázda Péter és Megyericsei János síremléke)

1.

Amióta az első Sevillai-kódex egyik különösen penészes és elrongyolódott lapjáról kibetűzték az (egyébként teljesen ismeretlen) Nicolaus Cantorius dicséretére írott epigrammát, címzése szerint Garázda Péter művét,¹ legfeljebb a kérdőjelek szaporodtak meg a magyarországi humanizmus e kissé obskúrus alakja körül. Ezek elsősorban vizsgálódásaink korlátait jellemzik, természetesen.

Juhász László, hagyatékából kiadott, rendkívül kiterjedt kutatásokra alapozott következtetései és föltevési alapján úgy látszik, hogy Garázda Péter a Balkánról Magyarországra került Garázda-Szilágyi familia egyik, Szlavóniába települt ágából származott, s Szilágyi Erzsébet apja (Szilágyi László) unokatestvére, Garázda Miklós egyik fiának unokája lehetett, talán. Mivel Janus Pannonius is a Garázdaktól származhatott anyai ágon, valószínű, hogy Garázda Péter unokatestvére, méghozzá, Juhász László szerint, másodunokatestvére volt. Garázda Péter 1433 körül születhetett s körülbelül 1458-ban került Ferrarába, Guarino Veronese iskolájába, majd innét bizonyára közvetlenül Guarino halála után, mindjárt a hatvanas évek elején, de legkésőbb 1465-ben Firenzébe ment át, ahol igen jó kapcsolatba került Marsilio Ficínóval és platonista körével. Közben kétszer is, 1468–69-ben és 1470-ben hazalátogatott Magyarországra; utána 1472-ig, végleges hazatéréseig, amit bizonyára a Vitéz-összeesküvés késleltetett, Padovában időzött. 1472 után, idehaza, még inkább meggyérülnek és elbizonytalanodnak a róla szóló adatok; 1476-tól esztergomi kanonok, 1483-tól nyitrai és esztergomi főesperes, 1499-től szent-istváni prépost. 1507-ben halt meg s az esztergomi Szent István protomártír templomban temették el. Sem magas egyházi méltóságot, sem hivatalt nem kapott soha; az ő pályáját is ketté törte a Vitéz-összeesküvés. Így idehaza talán jobbára ma már kinyomozhatatlan humanista tevékenységet folytathatott csak; a humanisták, kivált firenzei barátai, Ficino, Ugolino Verino, Bandini, amint megnyilatkozásaikból kiderül, becsülték, s igen hihető Juhász Lászlónak az a föltevése, hogy ő is közreműködött Váradi Péter mellett Janus epigrammáinak összegyűjtésében, ha erről adat nem is maradt fenn. Életrajzában, úgy látszik, a hipotetikus elemeken kívül csak homályos pontok vannak s így felötlik óhatatlanul, hogy az életrajz töredékessége kissé az életpályáéra üt, s az életmű töredékessége még inkább. Mindenesetre Garázda Péter aligha tartozott a magyarországi humanizmus élvonalába.²

Az újonnan előbukkant epigramma nem az egyetlen, amit Garázdának attribuílnak,³

van még egy, amit már régtől fogva Garázdához kapcsolnak, mint szerzőhöz, és amit, ha kissé gyanakvón, olykor-olykor kétes hitelűnek aposztrofálva is,⁴ de egészen az első Sevillai-kódex fölbukkanásáig egyetlen fönmaradt műveként emlegettek: Garázda Péter sírfelirata.

2.

1821-ben, amikor az esztergomi Bazilikának az egész Várhegyet letarolni készülő planirozási munkálataival elbontották a Szent István protomártír templom romjait is,⁵ a szentélyben több darabra tört sírkövet találtak.⁶ A hat – ornamentális keretelése alapján kétségkívül együvé tartozó – töredékből távolról sem volt összeállítható az egész sírkő. Eredeti magasságát egyáltalán nem lehetett megállapítani; szélességét éppen hogy; s mivel a kerek talpú pajzsból csak alsó peremének kicsiny és nem is egyértelműen interpretálható darabja maradt meg, csupán a feliratos tábla két nagyobb méretű darabja tette lehetővé az azonosítást.⁷ Garázda Péter sírkövét találták meg.⁸

Garázda Péter alakja, Janusszal való rokonsága és szellemi kapcsolata okán ekkor már egy ideje ismert volt.⁹ Sírköve, s a többi, ugyanekkor előkerült síremlék épp kapóra jött a visszatérő érsekség kontinuitását a Bakócz-kápolna áthelyezésével is nagyon világosan reprezentáló törekvéseknek. A töredékeket mintegy lapidáriumként beépítették az altemplomba, amely előcsarnokának s nemkülönben a Bakócz-kápolna új kriptájának osszáriumával amúgy is mauzóleummá változott át. A kor gyakorlatának megfelelően azonban a töredékeket, amennyire tudták, kiegészítették; így a Garázda-síremlék is, arányaival a szép klasszicizáló ritmushoz igazodva, erősen kiegészítve került a többi közé. Ezeket a kiegészítéseket természetesen le kell választanunk, legalább gondolatban, az eredeti részekről.¹⁰

Ami ezek után marad, az nagyon kevés. Ahhoz azonban ennyi töredék is elég, hogy a sírkő típusát meg tudjuk határozni, s ez a tárgyalt korszakban nemcsak hogy bőven elegendő, de tulajdonképpen az egyetlen lehetséges megközelítési mód is. Az ornamentális keretsávtól közrefogott belső mezőben fölül lebeg a szalagokkal övezett címerpajzs, alatta pedig a tabula ansata. A címer fölé került a halál dátumának sztereotip formulája, a tabula ansatára pedig a disztichonokban írt sírvers; mindkét felirat antiqua betűkkel íródott.

Ez a sírkő a Magyarországon nagyon elterjedt, és az emléanyagban jól megragadható címeres-feliratos, a heraldikai elemet hangsúlyozó sírlaptípusnak egyik, biztosan esztergomi kőfaragóműhelyhez köthető példája.¹¹ A szemcsés háttéren laposan faragott ornamentális keretsáv, a címer s a tabula ansata együttesének első évszamos emléke Beatrix királyné egyik udvarhölgyének (?) (+ 1495) síremléke, amely az esztergomi királyi városi Szent Kereszt templomból (?) került elő jó másfél évtizeddel ezelőtt.¹² A sorozat második darabját még századunk elején találták a budavári Nagyboldogasszony-templom restaurálása során, de mind Bernardino Monelli személye (+ 1496), mind a sírkőnek a budai anyagtól alapjában elütő, s az esztergomi faragványokkal egyező stílusa kétséget kizáróan bizonyítja a provenienciáját.¹³ Ráadásul ezen a két kövön olyanmire azonos stiláris vonásokat figyelhetünk meg, hogy kivételesen még azonos meszterre is kell gondolnunk.¹⁴ Ebbe a sorozatba tartozik még (de mások alkotása) a Garázdán kívül Gosztonyi András szentistváni prépost (+ 1499) sírköve is,¹⁵ és rajta kívül

még néhány töredék az esztergomi Vármúzeum kőtárában.¹⁶ Fegyverneki Ferenc sági prépost ipolysági sírköve zárja ezt a sort, amennyiben fölfogható az eddigiek derivátumaként.¹⁷

Az esztergomi gótikus kőfaragóműhelyek, ha az érsekek nagyszabású építkezéseire gondolunk a 15. század második felétől, vagy a két káptalan s a polgárváros (ma már egyre világosabban körvonalazódó) igényeire,¹⁸ még a század végén is működtek.¹⁹ Ezek mellé, az ezernégyszázkilencvenes évek közepe táján, minden bizonnyal budai közvetítéssel, itáliai kőfaragók érkeztek s velük együtt talán már mellettük tanult magyarok, hogy Ippolito d'Este építkezéseinek dolgozzanak.²⁰ Aligha véletlen, hogy éppen ekkor tűnnek föl ezek a sírkövek is Esztergomban, hogy azután itt, úgy látszik, a reprezentatív sírlap prototípusává váljanak. Megfontolandó ugyanis, hogy Szántói Ambrus szent-istváni prépost (+ 1483) sírkövét²¹ követően csak olyan évszámú gótikus sírkövet ismerünk, mint Albertus Sartoré (+ 1508),²² míg reneszánsz stílusjegyeket hordozó darabokból egész sorozatunk van a kilencvenes évektől kezdve. Ezeket is helyi mesterek faragták, mert kissé török az új formanyelvet; ugyanez a jelenség zökkenőmentesen játszódott le s így a stílusváltás lényege is sokkal pregnánsabban jelenik meg a vésett sírköveken, ahol csak a betűtípust változtatta meg a faragó.

A reneszánsz közhelymotívumait, s szintűgy közhelyszerű illuzionisztikus kompozíciós skémáját mégsem lehetett különösebben könnyű elsajátítani egy másban gyakorlott kőfaragónak. Gosztonyi András sírkövén a mester még csak a címerpajzsot függeszti karikára, meglehetősen ügyetlenül, a gyűrű felső részére erősítve a keskeny szalagot;²³ a keretelő sáv csaknem összeroppantja a felírtos táblát, miközben a legváltozatosabb eredetű motívumokat igyekszik beleidomítani saját, kissé terjengősre sikerült mezejébe: a felső fríz örvénylően szertecsapódó akanthuszlevelei s a címer kétoldalán feszengő, „lepréselt” kandeláberek, a maguk szögletes ügyetlenségével két homlokegyenest ellenkező térfelfogású előképről csöppentek ide. Az alsó fríz motívuma, a túl széles térben kissé elveszette hullámlázó, váltakozó állású palmettákkal kombinált inda a leggyakrabban előforduló díszítmények egyike: miniatúráktól a könyvkötéseken, kerámián át a kőfaragványokig mindenütt felbukkan.

Az egyediségre törekvő Gosztonyi-sírkő motívumhalmazó buzgólkodásával szemben Garázda Péter sírkövén, a keretsávban, mindvégig egyetlen motívum ismétlődik. Az illuzionisztikus kompozíció lobogó szalagokkal övezett címerpajzsáról korántsem lehet ilyen biztonsággal megállapítani, hogy eredetileg is karikára volt-e függesztve, mert a sírkőnek ez a része kiegészítés, a szalagokkal övezett pajzs motívuma pedig előfordulhat, mint tudjuk, karika nélkül is, például Ioannes Furno modenai ifjú (+ 1510 után),²⁴ Wémeri Zsigmond királyi kincstartó, zágrábi püspök (+ 1499),²⁵ vagy Fegyverneki Ferenc sági prépost már említett sírkövén. A karikára függesztett, lobogó szalagokkal övezett címerpajzs, a másik alternatíva, térben és időben nem kevésbé szórta jelenik meg, például Pernesziné Zápolya Orsolya (+ 1500),²⁶ Taddeus Lardus egri vikárius (+ 1512),²⁷ Semjén Antal kapornaki apát és testvére, Péter újudvari plébános sírkövén (legkorábban 1526),²⁸ Ha mindehhez hozzácsatoljuk azt, hogy a leggazdagabb változat, ahol az illuzionisztikus kompozíciós skémának a sírkő valamennyi dekoráló eleme, a címer, a címert körülölelő koszorú, s a tabula ansata egyaránt alárendelődik, vagyis az Ioannes Fiorentinus szignálta sírkövek (1515 és legkorábban 1517) – s a többi, típusára nézve is szorosan hozzájuk kapcsolódó darab²⁹ – mind csupán párhuzamos jelenség az előbbi

típusok több mint három évtizedre is elnyúló továbbélése mellett (s még a gótizáló tendenciákról nem is beszéltünk), akkor hamar beláthatjuk, hogy a csak stílárís jegyekre, motívumokra és típusokra alapozó datálási módszer nem éppen Ariadné fonala az abszolút és relatív kronológia útvesztőiben.

Éppen ezért, mivel sem az esztergomi kör stílárís jelenségei, sem a motívumok, sem a kompozíciós skémák nem datálhatnak abszolút biztonsággal egyetlen darabot sem, Garázda Péter sírkövééről sem mondhatjuk meg csupán ezek alapján, hogy még életében állította magának, vagy halála után mások állították neki. Ehhez még történeti fogódzónk sincs: nem ismerjük a vonatkozó esztergomi szokásokat.³⁰ Marad tehát a szöveg vizsgálata.

3.

Garázda Péter sírversével annál is inkább foglalkoznunk kell, mert azzal szemben, hogy a sírkő csak úgy-ahogy rekonstruálható, a szöveget pontosabban, sőt részben egészen pontosan helyre lehet állítani a megmaradt fragmentumokból. A jobb felső sarok felirattöredékét, értelemszerűen, könnyen kiegészíthették, de mivel akkor még nem tudta senki, hogy mikor halt meg Garázda Péter, az évszámot csak nagyon óvatosan merték pótolni:³¹

[OBIIT AN]NO DOMI
[NI MCCCC]

Ez az évszám, így, utóbb számtalan félreértés forrása lett, s mindmáig nem tudatosult, hogy hamis.³²

A tabula ansata sírverse valamivel épebben maradt meg. A két columnányi, az első sor kivételével elég jól kibetűzhető töredéket így egészítették ki:

GERMA[NVS·IANI·PAT]RIV[M·QVI]
PRIM[VS·AD·]HISTRV[M]
DVXIT[·LAV]RIGERAS
EX·H[ELICO]NE·DEAS
SVM·S[ITVS·]HOC·TVMVLO
PETRVS·[EX·]STIRPE·GARASDE
ALTERA·[PIE]RIDVM·GLORIA
IVRE·FVI·

Vagyis, korrigálva a kiegészítés apró metrikai hibáját:³³

GERMANVS IANI PATRIVM QVI / PRIMVS AD HISTRVM
DVXIT LAVRIGERAS / EX HELICONE DEAS
SVM SITVS HOC TVMVLO / PETRVS DE STIRPE GARASDE
ALTERA PIERIDVM GLORIA / IVRE FVI

A szöveg helyreállítását nyilván jelentősen megkönnyítette (ha nem ez tette egyáltalán

lehetővé), hogy már az altemplom lapidáriumának programadói is észrevették a költő célzatos rájátszását Janus Pannonius sírversére.³⁴ A disztichon első sorának fele, második sora pedig teljes egészében szóról szóra azonos a „De aegrotante in castris” című elégia (a továbbiakban: Eleg. I. 9.)³⁵ utolsó négy sorának párhuzamos részeivel:

Hic situs est Janus, patrium qui primus ad Histrum,
Duxit laurigeras, ex Helicone, Deas.
Hunc saltem titulum, Livor, permitte sepulto
Invidiae non est in monumenta locus.

120

Ha a humanista költői imitatio felől nézzük, akár Garázda Péter ars poeticája is lehetne ez a vers; de míg például – hogy messzebbre ne menjünk – Janusnál a Martialis-vagy a Catullus-imitatio megfelel, mint alkotói módszer, az általános gyakorlatnak,³⁶ addig itt ugyanaz a törekvés, többletként, a kimondottan is megjelenő mondanivalót hivatott egészen tapinthatóvá tenni, s ez a hatása nem is vitatható. Ha hihetünk Callimachus Experiensnek, akkor e gyakorlat – remélhetőleg enyhébb formája – Garázda egész költői életművétől sem lehetett idegen.³⁷ Hogy azután ebből a retrospektív programból mi volt igaz, mi nem, értelmetlen volna tovább feszegetni: szándéka világos. Az irodalomtörténetírás – jobb híján – tudomásul is vette ezt az inkább testimoniумokból, mint eredeti művekből ismert irodalmat, s művelői számára nyitotta meg a „Janus-követők” fiókját.³⁸ Ezen túl – merthogy a Garázda-sírvers igen szépen beleillik ebbe a képbe, s szerzőségét, ha kétség férhet is hozzá, hát vitatni végképp nem érdemes – egyetlen következtetés látszik levonhatónak csupán, a mi szempontunkból: az, hogy az Eleg. I. 9. utolsó négy sorát már igen korán Janus tényleges sírversének tekintették – s ha valami, hát éppen ez bizonyítja azt, hogy önálló epigrammaként rávésték Janus Pannonius pécsi síremlékére; mindenesetre valamivel jobban bizonyítja, mint bármely más, kései hagyomány. S ugyanez az érv, a tudatosság szól amellett is, hogy Garázda Péter még életében gondoskodott a síremlékéről.

Ugyanez, ami bizonytalannal megtörtént tehát Janus Pannonius sírfeliratával, megtörtént azután a Garázda Péterével is; és mi csak ennek köszönhetjük, hogy a sírkövet pontosabban tudjuk datálni, mintha csak halálának dátumát ismernénk. A Janust követők másik, ha lehet még nevezetesebb személyisége, a szintén Janus-rokon Megyericssei János (1470–1517) ugyanis, amint ez sírkövének – később elemzendő – feliratából egyértelműen kiderül, még életében, 1507-ben fölállította saját sírkövét a gyulafehérvári székesegyházban, s amiképpen Garázda a Janus sírversét, azonképpen ő a Janus- és a Garázda-sírversét komponálta bele a sajátjába. Ebben az évben tehát a Garázda-sírkő már állt, Megyericsseinek látnia kellett (s bizvást láthatta Janus síremlékét is Pécsen), s csaknem bizonyos, hogy nem csupán a rokon költő halálának pusztá ténye indította arra, hogy sebtiben fölállítsa magának a saját sírkövét,³⁹ hanem ebben a gesztusban is, miként a versben, a tudatosság imitálása dominált. Magyarán szólva, Megyericssei nem csupán Janust és Garázdát, hanem tulajdonképpen az imitáló Garázdát is imitálta, s ha szövegében, akkor nyilván a kőbe vésett monumentum tudatos gesztusában is. Ha valaki, akkor a római feliratokat gyűjtő Megyericssei igazán érzékeny éppen erre lehetett.

A Janus-iskola e másik kiválóságának pályája sokban hasonlít a Garázdájára. Életművének sorsa nemkülönben. Bónis György szerint Körös megyei családból származott, s

Janus anyai ágon lehetett rokona; genealógiája, úgy látszik, eléggé tisztázatlan. Szint-
 úgy homályba vész az is, hogy hol iskolázták, hol szerezte kiváló humanista műveltsé-
 gét; mivel egyetemjárására semmi nyom, lehetséges, hogy domidoctus volt ő is, mint a
 gyulafehérvári humanista kör nem egy tagja, Pelei Tamás vagy Tordai Salatiel. Valószí-
 nűleg rokonsága révén lett a humanista érdeklődésű Geréb László gyulafehérvári püspök
 titkára, akit később kalocsai érseki székére is elkísért. Magas egyházi méltóságra nem
 emelkedett soha, gyulafehérvári kanonok (1498-tól) és kalocsai főesperes, 1504-től ha-
 láláig kolozsi főesperes volt. Gyulafehérvárott azután Várdai Ferenc püspök humanis-
 ta köréhez tartozott; s őt követte 1515-ben kancelláriai secretariusként, de már 1516-ban
 Loretóba zárandokolt s a következő esztendőben meghalt. Már az ezernégyszázkilenc-
 venes évektől kezdve gyűjtötte a római feliratokat, s később, amikor Mommsen kiadta
 Megyericseinek a Vatikáni Könyvtárba került kéziratát, mint a dáciai epigrafia megalá-
 pítója vált híressé. Mint költőnek, még a nevét is elfeledték: sírversét ismeretlen Janus-
 rokon műveként tartották számon, mígnem 1883-ban Ábel Jenő végre azonosította.⁴⁰

Halálának dátumát nem vették föl soha a maga állította sírköre, lehet, hogy nem is
 Gyulafehérvárott temették el.⁴¹ Mivel a kő elpusztult, s a sírversnek sem egyöntetű
 szöveg hagyománya, sem mérvadó kritikai kiadása nincs, kénytelenek vagyunk az összes
 szövegközlést⁴² és hozzáférhető kéziratot⁴³ földolgozni.

a. JO. MEGERECHEN. AR. CO.
 b. DE SE AD LECTOREM

Quem non Livor edax, alienaque gloria, torquet
 Perlegat haec latiis carmina caesa notis.
 Tres fuimus clari cognato e sanguine vates,
 Pannonicam Dravus qua rigat altus humum.
 Unus erat Janus, patrias qui primus ad oras
 Duxit laurigeras ex Helicone Deas.
 Alter erat Petrus genitus de stirpe Garazdae
 Qui tulit Aoniae plectra secunda lyrae.
 10 Ultimus hos ego sum cognata e gente secutus,
 Tertia doctarum gloria Pieridum.
 Strigonia Petrus requiescit in arce, Joannem
 Ipsa suum sedes Pontificalis habet.
 Hic mea, si dederit sors, ossa recondite; si non,
 Nil' nostra jaceant quolibet illa loco.
 15 Spiritus aethereas postquam resolutus ad auras
 Evolat haud magni membra caduca facit.
 Celsus ab aethereo demissus patre revertit
 At corpus, de qua fingitur, intrat humum.
 Caelum divinae est requies certissima mentis,
 20 Parvula corrupti corporis illa domus.
 Ne longum lector damnes in marmore carmen,
 Scripsimus ignotis ista legenda viris.

c.

VIVUS IPSE S.P.ⁱ

An. Dñi. M. D. VII.

...AE. VO. XXXVII. VIX. An...

QVID AIS ?

TACE ZOILE TACE

a Cisio Megerechem Orco V | JO om FT | om WBKC | Mechanechem T || b om WBKC | de se adfectorem V ||

1 alienaque genti atrox V || 2 Plegathe claris Carmina cesa [... V | placidis S claris WBKC || 3 primus chori V | claro F || 4 qua om V | quam S quos F | origat atque V || 5 Primas V proprias WBKCFT || 7 Garazda WBKCFT || 8 sonora WBKCFT || 9 stirpe BK || 10 Calymnae Pieridum V || 11 regni a Scitharum V | Johannes V || 12 Summas sedes V || 13 no V | mihi BK || 14 jacent V | quolibet om V | illo V || 15 Spumat aethereas V | solo resolutus V || 17 om WBKC | Sensus SV | Averno V aeterno S | Patres e[...]t V | devertit S || 18 om WBKC | Et V | demum V || 19 Caelo VWBKC Caelum om S | ...Juinae S | faustissima FT || 20 Hic fac V Hic fio W Hic fit BKC ...]a S | isti V ista SWBKC || 21 damnas V | scire V ||

c Vivus ipse scripsit P. Anno MDVII. Suo XXXVIII vix Anno. V Vivens scripsi A. D. 1507. vixi annis 37. Quid ais? Tace! Zoile tace. FT Anno MDV. WBKC

Úgy látszik tehát, hogy többen is, egymástól függetlenül, leírták a feliratot. Szamosközy másolata föltétlenül autentikus, de már a 18. században sem ismerték. Vett kéziratának elkészülte után szintúgy lappangania kellett, jóllehet az ő hitelességéhez sem férhet semmi kétség. Ezzel a kettővel összevetve Fasching másolatát, nyilvánvalóvá válik, hogy ő is autopszia alapján dolgozott. Valószínű azonban, hogy létezett még egy negyedik szövegvariáns is, a Bod Péteré, és ez, mind között a legrövidebb, terjedt el a legjobban, megjelent többször is, s a nyomtatott változatokon kívül három 18. századi másolatáról is tudunk: egy ma is elérhető, ez Wagner Károlyé volt, Cornides Dániel és Koller József kézírata talán elpusztult, talán lappang. Teleki Sámuel azután elsősorban Fasching szövegére támaszkodott az Opuscula szerkesztésekor, de ismerte a másik, az elterjedtebb verziót is. Ez a szövegkiadás érvényben maradt egészen 1907-ig (Ábel Jenő is ezt vette át, néhány coniecturával), amikor Szamosközy följegyzését publikálták.

A most előkerült másolat, Johannes Georgius Vett kézírata – amit Balogh Jolán szívességéből közölhetek – olyannyira hibás, és olyannyira elüt az összes többitől, hogy Vett felkészültségén túl nem is annyira a kő sérüléseire kell gyanakodnunk, mint először gondolnánk, márcsak azért sem, mert Fasching Vett után még leírta, s jobban, a feliratot, hanem arra kell gondolnunk, hogy a szöveget a kőfaragó, amennyire tudta, összevonta, úgyhogy – amint ez a félreolvasatokból kiderül – az íráskép fölötté emlékeztethetett a Thurzó Zsigmond váradi püspök sírkövén láthatóra,⁴⁴ de talán még annál is tömörebb volt. Roppant fontos azonban az is, hogy Vett rossz feloldás miatt egyik sorvéget sem vont össze a következő sor elejével, úgyhogy a verssorok egyenként sorakoztak egymás alatt, ami ekkoriban még nem volt éppen magától értetődő (Garázda Pé-

ter sírkövén is kettétörték a sorokat; a Pálóczy-fivérekén pedig folyamatosan, körirat-ként vésték föl a négyesoros disztichont,⁴⁵ stb.).

Ezzel az utóbbi, epigráfiai megfigyelésünkkel tulajdonképpen az alaproblémához jutottunk el: a szoroson, programszerűen összekapcsolódó versek ugyanis nem fiktív síriratok voltak (az utolsó kettő szándéka szerint sem, bár a megvalósultság szempontjából ez teljesen lényegtelen), hanem tényleg fölvésték őket egy-egy sírkőre. S a sírkő így együtt, kép és szöveg elválaszthatatlan egységében az, ami.

Hogy ezt megvizsgálhassuk, most, a szövegek után nézzük meg a síremlékeket. Garázda Péter sírkövééről – ha nem is ebben az összefüggésben – már esett szó, most vegyük sorra a másik kettőt: előbb a Janusét, azután a Megyericseit.

4.

A síremlékről, amit Janusnak emeltek, hiteles forrás ma már csak egy szól, maga a monumentum nyomtalanul tűnt el a török megszállás, vagy inkább a felszabadító ostrom idején.⁴⁶ Az ezerhatszázados évek végére nem nagyon maradhatott belőle más, csupán a híre; a székesegyház későbbi, 18–19. századi átépítéseivel pedig egyetlen olyan töredék sem került elő, amit valahogyan kapcsolni lehetett volna Janushoz.⁴⁷ Pedig itt, Pécssett volt végső nyugóhelye, amint erről epitaphiumában Megyericsei János is bizonyosságot tett:

11 Strigonia Petrus requiescit in arce, Joannem
12 Ipsa suum sedes Pontificalis habet.

Ekkor, 1507-ben Janus már jó ideje nyugodhatott püspöki székhelyén, az azonban fölötte bizonytalan, hogy mikor került oda. 1472. március huszonhetedikét követően, amikor a Mátyás megbuktatására összeesküvők legmakacsabbika Medvevárában meghalt,⁴⁸ ideiglenesen a remetei pálosoknál temették el.⁴⁹ Később azonban, egyedüli – humanista – forrásaink, Bonfini⁵⁰ és Pierio Valeriano⁵¹ szerint a legnagyobb titokban átcsempészték Pécsre, „...és miérthogy senki sem meri ötet eltemetni a királytól való félelemért, az ő papjai beviek az ő testét egy kápolnába, és szurkozott koporsóban tartják vala azt ott sok üdeig. Mikoron annak utánna Mátyás király oda jutott volna Péccsé, a káptolon könyörge néki, hogy engedné meg nékik, hogy eltemethessék az János poeta testét. Mert ingyen püspöknek nem merik vala mondani. Hallván eszt Mátyás király, keserülni kezdé az Pannonius Jánost; és megdorgallá az kananokot érte, hogy régen el nem temették volna ötet. És meghadja, hogy nagy tiszteességgel eltemetnék. És úgy temeték ötet nagy pompával”.⁵² Sajnos sem Bonfini, sem Pierio Valeriano nem tudja pontosan megmondani, hogy mikor történt a nevezetes esemény. Mágis, bár a történet hitelessége, ebben a formában, némiképp kétséges, a tény, hogy a kettős temetés ténye megmarad akkor is, ha lefosztják róla a poeta infelix maskaráját;⁵³ s már így aligha értékelődhetik másként, mint a Váradi Péter epigramma-redakciója. Mindkettő ugyanannak, a költő rehabilitációjának egy-egy mozzanata kell legyen,⁵⁴ hiszen az egyiktől való – eleinte nagyon is érthető – ódzkodás a másik értelmét vette volna el. A síremlék hozzávetőleges datálását is csak ez az összefüggés teszi lehetővé: a temetésnek legkésőbb 1484 körül meg kellett történnie, ekkor ugyanis már megvolt a Janus epigrammáinak gyűjteménye. Callimachus Experiens, aki Kázmér király követeként

1483–1484-ben Budán időzött,⁵⁵ látta a Váradi Péter által összegyűjtött kötetet; s ha Callimachus budai tartózkodásának ideje kissé bizonytalan is, az már egészen biztos, hogy Váradi Péter 1484 nyarán hirtelen kegyvesztetté vált, szigorú őrizet alatt tartották, ahol kötetyszerkesztésre aligha volt lehetősége, s csak Mátyás halála után szabadult ki.⁵⁶ Egy kései, 1496-ban, Kesztölczi Mihály esztergomi olvasókanonokhoz⁵⁷ írt leveléből tudjuk, hogy az epigrammagyűjteményt a király parancsára állította össze.⁵⁸ Azt viszont csak találgathatjuk, hogy Mátyás mikor adta ezt a megbízást Váradi Péternek; a terminus post quem mindenesetre elvben 1474 decembere, Váradi kancelláriai karrierjének kezdete. Az irodalomtörténészek bizonytalankodnak: Huszti József 1483 tájára (vagyis a kézirat első említésének idejére),⁵⁹ Horváth János szintén ekkorra teszi a gyűjtemény kialakítását,⁶⁰ Gerézdi Rabán korábban a hetvenes évekre tette,⁶¹ később azonban ő is,⁶² és mások is, például legutóbb Csapodi Csaba,⁶³ Kulcsár Péter⁶⁴ vagy Klanczay Tibor⁶⁵ óvatosan kerülnek, hogy pontos évszámot mondjanak. Azt hiszem, legheylesőbb, ha így teszünk mi is, 1475 és 1483 közé helyezve a redakció munkálatait, anélkül hogy a korszak bármelyik része mellett voksolnánk inkább, hiszen pro és kontra egyaránt számos érvet lehetne felhozni.

Sajnos e tekintetben a síremlékről fennmaradt egyetlen hiteles forrás is széles teret biztosít a találgatásoknak. Az oklevél szövegét, amely egy 1521 és 1526 között szerkesztett formuláskönyvben maradt ránk,⁶⁶ Ernusz Zsigmond pécsi püspök kérésére adta ki a káptalan, datálása azonban, hála a pontatlan átírásnak, bizonytalan.⁶⁷ A forrást, interpretációt és további magyarázkodás helyett, teljes egészében idézem (néhány jegyzettel), de csak a síremlék típusára nézve fontos részeket kísérelem meg alaposabban elemezni.

Ad universorum harum serie volumus pervenire notitiam, constitutis et convenientibus nobis de more solito in conclavi seu loco nostro capitulari accedendo nostri in medium reverendus dominus Sigismundus episcopus Quinqueecclesiensis dominus et prelatus noster,⁶⁸ nobis expositione declaravit, quod cum bone memorie dominus Johannes episcopus,⁶⁹ immediatus predecessor suus, ab hoc seculo migrasset, tunc ipse juveniles agendo annos pro capiscenda literarum sciencia Italie fuisset demoratus,⁷⁰ volens autem ipse dominus prelatus noster bonis rationabilibusque ex causis⁷¹ de anno et die obitus eiusdem domini Johannis predecessoris sui, eatenus, quatenus nobis constaret, cercior fieri, nos habuit requisitos, ut presentibus autenticis literis nostris subscriptione tabellionum publicorum et testium ad id requisitorum interessentium, fidem et testium faceremus in premissi iuris sui ad cautelam. Unde nos requisicionibus huiusmodi tamquam licitis morem gerendo, habito prius diligenter scrutinio,⁷² quemadmodum ex inventariis et annalibus ecclesie nostre, denique fide digna certorum fratrum nostrorum contestacione et recenti memoria deprehendimus, memoratus dominus Johannes episcopus, anno Salutis millesimo quingentesimo septimo vigesima septima mensis martii,⁷³ in arce Medwe dicioni huius regni subiecta, diem clausit extremum, cuius tandem corpus,⁷⁴ ad nos usque delatum sarcophago lapideo honorifice est reconditum, in cuius laudem et futuram memoriam tumulus suus, certis epigrammatum versibus locum, diem, et annum transitus sui, modo pretenso continendo, mirifice cemitur adornatus. In cuius rei memoriam et efficace (?) testimonium presentes literas nostras, pendentes et autentici sigilli nostri munimine roboratus, prefato domino T. episcopo,⁷⁵ domino et prelato nostro duximus concedendas, datum idus junii, anno virginei partus millesimo etc. indicione secunda, pontificatus domini L(eonis). pape X.⁷⁶ etc.

Az oklevél szövegéből már első olvasásra kiderül, hogy olyan síremléket emeltek Janusnak, amelyről úgy tartották, hogy méltóképpen őrzi meg a pécsi püspök emlékét s híret az eljövendőben; nyilvánvaló, hogy részint az emlékmű megformálása, részint pedig a rajta olvasható szövegek okán. Az a „certis epigrammatum versibus” szavakból

ugyanis szinte bizonyos, hogy több – legalább két – verset írtak rá, s bár a szövegből valóban lehetne arra gondolni, hogy a másik a halál évét és napját zárta disztichonba,⁷⁷ mégis valószínűbb, hogy ezt inkább a korabeli gyakorlat szűkszavú prózájában vésték a verssorok mellé. S ha különböző epigrammákról van szó, akkor már ez is arra készlet, hogy ne csupán egyetlen sírlapra gondoljunk, hanem tumbára.

A korszak, a 15. század utolsó évtizedeinek vonatkozó emlékanyaga ugyan éppen nem bőségével ejt zavarba; jószerint, ha kellő szigorral rostálnánk meg az anyagot, azt mondhatnánk, hogy csak igen kevés emlékről bizonyítható be tárgyyszerűen, hogy tumba volt. II. Báthori István erdélyi vajda (+ 1493) tumbájából szerencsére a több darabra tört (profillozott szegélyű) fedőlapon kívül valamelyik oldalnak is ránk maradt egy ténylegnyi töredéke, rajta a 18. században többször lemásolt és leközlött sírirat néhány szavával.⁷⁸ Ide tartozik még a két szepeshelyi sírkő, Szapolyai Imre (+ 1487) és kivált Szapolyai István (+ 1499) síremléke is,⁷⁹ előbbi csak a profil okán, utóbbi azért is, mert itt a profillozott szegélyű kő mellett fennmaradt néhány, már 1776-ban jelenlegi elhelyezésében leírt, s még szintén a 18. században nyomtatásban is megjelent disztichon,⁸⁰ ezek talán valahol a tumba oldalán voltak eredetileg. A vitézi sírkövek döntő többségén azonban – más adat híján – ezt biztosan csak a profil alapján lehet eldönteni, ha a profil egyáltalán hozzáférhető.

A főpapi tumba helyzete nem kevésbé bizonytalan, sőt, ha lehet, még bizonytalanabb. Talán Szegedi Lukács zágrábi püspöknek⁸¹ vagy Vitéz János esztergomi érseknek tumbát emeltek,⁸² talán Szathmári György érseknek nem.⁸³ Végleges megoldást azonban az alakos főpapi sírkövek esetében is⁸⁴ csak a töredékek és az írásos források igen alapos vizsgálata hozhat. Mindenesetre ennyi példából is nyilvánvaló, hogy Magyarországon e korszakban a tumba a számunkra még egyáltalán, úgy-ahogy fogható reprezentatív síremléktípus. Minden egyéb, gazdagabb megoldás (gondolok itt például az építészeti keret problémájára), amit analógiák esetleg sugalmazhatnának, nem dokumentálható még ennyire sem.

Úgy látszik tehát, csak megerősíthetjük Balogh Jolán következtetését, aki elsőként foglalkozott behatóan Janus Pannonius síremlékével (a költő ikonográfiája kapcsán), és az időben párhuzamos magyarországi emlékanyagot és ugyanezt az oklevelet vizsgálva jutott arra a következtetésre, hogy Janus síremléke leginkább tumba lehetett.⁸⁵ A szövegnek azonban egy másik részletét interpretálta így; nem azt a némileg bizonytalan, amiből az imént én is csupán kiindultam, hanem sokkal *látványosabbat*, magát a „sarcophagus” szót.

Mit is jelentett ez a szó Magyarországon ebben a korszakban? Leginkább kézenfekvőnek az látszanék, hogy magukhoz a síriratokhoz forduljunk, amelyek viszonylag nagyobb számban hagyományozódtak ránk. Az átnézett – korántsem teljes – anyag alapján nagyjából a következő képet vázolhatjuk föl. A vizsgált időszakot megelőzően a sírfeliratokat általában prózában, méghozzá többnyire meglehetősen szűkszavú prózában írták. A disztichon (tömegesen) csak a század utolsó éveiben jelenik meg; elsőül alkalmasint éppen Janus Pannonius síremlékén. A kétféle megfogalmazás valószínűleg kétféle, egymástól különböző műveltségű írástudó réteget és ezzel párhuzamosan kétféle megrendelői igényt is feltételez; erre enged következtetni a szóhasználat is: a prózában írt feliratok ugyanis eleinte – legjobb tudomásunk szerint – szinte kizárólag a „sepultura” szót használják, ha a szöveg magára az emlékre is utal. A verses feliratokon ezzel

szemben az „urna”, „tumba”, „tumulus”, sőt, ritkábban, „moles”, „saxum”, „epitaphium” szavak váltakoznak tarka összevisszaságban, nyilván az epigrammák klasszikus előképei szóhasználatának megfelelően. A Besztercei szószedet,⁸⁶ vagy a Calepinus-szótár⁸⁷ „urna” szavát egy világ választja el az Eleg. I. 9. 115. sorában előforduló „urna” szótól.

Mármost ami a két – egymástól elütő – fogalmazási gyakorlatban közösnek látszik, az az egyértelmű közömbösség a szöveget hordozó emlékmű formája, típusa iránt. Ez a tagadhatatlan értetlenség különösen a disztichonos feliratokon szembeszökő, de a prózában íródott szövegek sem tesznek különbséget az eltérő típusok között. Szapolyai István tumbájának felirata, vagy a két Pálóczy-fivér, Antal és Mihály sárospataki tumbafedelének körirata éppúgy urnáról beszél, mint (prózában) Thaddeus Lardus kassai, vagy (disztichonban) Verebélyi Simon egri sírlapja,⁸⁸ Máriássy István márkusfalvi sírköve saját bevallása szerint „tomba” (!), ámbár bizonyíthatóan nem az, hanem csak egyszerű sírlap,⁸⁹ Forgách Gergely egykor Felső-Elefánt-i⁹⁰ vagy Garázda Péter esztergomi sírköve viszont „tumulus”, jöllehet ugyanaz az egyszerű sírkő prózában többnyire – mint már mondtam – „sepultura”, így Kalondai György kalondai,⁹¹ Vári Máté egri sírkövén,⁹² stb.

Úgy látszik, első pillantásra, hogy ugyanezt a rendszerezhetetlenséget kiválóan példázza éppen az idézett oklevélhely is, amikor egyenlőségjelet tesz a „*sarcophagus lapideus*” és a „*mirifice adornatus tumulus*” között (kiemelések tőlem – M. Á.). E lényegi azonossággal szemben azonban legalább ennyire fontosnak látszik az a distinkció, amit az oklevél fogalmazója mégiscsak megtesz, amikor ugyanazt a tárgyat két névvel is illeti, méghozzá azért, mert paradox módon éppen ebből derül ki, hogy nem ugyanazt látja a tárgyban fontosnak, amit mi. Ebben az összefüggésben, még ha valószínűnek tartanánk is, hogy a „*sarcophagus*” szó önmagában is tumbát, és mindig és csakis azt jelentette, akkor is azt kellene mondanunk, hogy a megértés kulcsa a szöveggörnyezet. Vegyünk egy másik példát. Így írták le Szapolyai Imre és Szapolyai István szepeshelyi tumbáit 1510-ben:

„... quorum scilicet duorum Fratrum comitum et palationorum corpora, puta ipsius quondam D. Emerici inter stalla et choras majoris ecclesiae,⁹³ ubi Divina Ministeria quotidie perfici et decantari consueverunt, alterius vero dicti videlicet quondam D. Stephani, in ipsa Capella Sacratissimi Corporis Christi, marmoreis in tumulis subtili arte, et magisterio fabricatis existunt feliciter recondita ...”⁹⁴

A helyzet ugyanaz – a hangsúly a síremlék fontosnak tartott jellemzőin van. Nagylucsei Orbán egri püspök síremlékéről 1494-ben így írtak:

„in eadem ecclesiae Agriensi,⁹⁵ ubi scilicet corpus ipsius D. Urbani episcopi⁹⁶ in monumento sumptuoso atque aereo per eundem D. Stephanum episcopum Sirmiensem⁹⁷ suis sumptibus praeprimis exstructo humatum esset, in et super altari S. Crucis in eadem ecclesia fundato aut altero praescripto sepulchro magis propinquo (missas) celebrari facere debeant”⁹⁸.

Ennek a páratlan emlékeknek a formáját épp (hazai) páratlansága miatt senkinek sem jut eszébe a szóból levezetni – az oklevél több információt nem tartalmaz.

A jelenség kulcsa az lehet, hogy az okleveleknek lényegtelen volt az objektum típusa; „*tumulus*”, „*tumba*”, „*sepulchrum*”, „*sepultura*” stb. – ezek a szavak semmit sem érnek a tipológia szemszögéből, mert, szinte szinonimaként, ugyanazt jelentik. Az elsődleges, ha az oklevél hangsúlyozni akar valamit egyáltalán, a síremlék méltósága, nagyszerűsége, anyaga, költségessége stb., s nem a típusa; magyarán, nem az, hogy vagy

tumbáról, vagy sírlapról van-e szó. A mű típusa beleépült a jelzőkbe. Tumba az, ami csodálatosan feldíszített, mesteri művészettel megalkotott síremlék: a reprezentatív forma. S a pécsi püspök, igazán méltó módon, amiről itt tanúbizonyságot is adtak, leginkább tényleg csak szarkophágban nyugodhatott.

Most már valamivel biztosabban vonhatjuk le a stiláris következtetéseket is. Minél korábban állították fel a Janus Pannonius síremlékét Pécssett, annál kisebb esélye volt arra, hogy reneszánsz elemek tűnjenek föl rajta. Ha Pécssett készült, ami nem lehetetlen, akkor a legkevésbé. Ebben a városban ugyanis valószínűleg csak 1505 után jelentek meg itáliai kőfaragók (talán nemcsak import darabok kerültek ide – bár a kvalitásos faragványok száma oly csekély, ha a Szathmári-tabernákulumot figyelmen kívül hagyjuk), s ezzel nyilván egyidőben, még Szathmári György püspöksége alatt,⁹⁹ igen provinciális, de fölöttébb termékeny műhely alakult. Ez azonban csak bő negyven évvel Janus halála után játszódott le.¹⁰⁰ A 15. század végén nagyszabású építkezések folytak a várban, ekkor készült a déli kaputorony emléktáblája Ernuszt Zsigmond pécsi püspök címerével (1498), amennyire ez az átfaragás ellenére megállapítható, néhány járulékos, tisztán reneszánsz elemtől eltekintve meglehetősen elegyes stílusban.¹⁰¹ A székesegyház is ekkor kapta késő gótikus hálóboltozatát, 1500, esetleg 1503 vagy 1505 előtt.¹⁰² Ha a díszes síremléket másutt rendelték – erre, ismétlem, semmi támpontunk nincs –, akkor Sirokai László (+ 1487) sírkövét idézhetjük csak, amelyen a brokát mustráin kívül semmi sem utal arra (tulajdonképpen ez sem), hogy a budai udvarban már évek óta itáliai kőfaragók is dolgoznak.¹⁰³ Úgy látszik tehát, hogy Janus síremlékét a reneszánsznak még a szellője sem nagyon érinthette meg.

Végezetül meg kell még említenünk azt is, hogy amint Janus költői hírnevének, úgy ehhez kapcsolódva síremlékének is megvan a maga utóélete. Ebbe tartozik bele például a már idézett Heltai-féle Bonfini-parafraízis (igaz, kissé áttételesen), vagy Pápai Páriz Ferenc fiktív följegyzése 1684-ből,¹⁰⁴ vagy a nemrégiben fölbukkant Tobias Fendt-metszet, amely kiemelkedően fontos emléke Janus Pannonius 16. századi nemzetközi hírnevének, épp műfaja, a sokszorosított grafika okán.¹⁰⁵

Körülbelül ennyi, amit Janus síremlékéről tudunk. Most vegyük szemügyre, ami a másiktól maradt.

5.

Jóllehet a kolozsi főesperes, Megyericsei János sírkövééről sokkal több hiteles tanúságtétellel rendelkezünk, mint Janus Pannonius pécsi síremlékéről; s jóllehet ezek, más természetűek lévén a források, sokkal könnyebben interpretálhatók, illetve oldhatók fel, mint az előző esetben, mégis alig tartalmaznak több információt. Közülük időrendben az első Szamosközy István (egészen 1907-ig kéziratban rejtőzködő) följegyzése, valószínűleg a 16–17. század fordulójáról:¹⁰⁶

In templo albensi maiore, pavimento insertus lapis qua itur ad maius altare, haec carmina continet:

JO. MEGERECHEN. AR. CO.

DE SE AD LECTOREM

(következik az epitaphium teljes szövege)

A „pavimento insertus lapis” kitétel első pillantásra ugyan meglehetősen általánosnak látszhatik, de mégis roppant fontos. 1565-ben, amikor a protestánsok, János Zsigmond kényszerű távollétével kihasználva, elfoglalták a gyulafehérvári székesegyházat, elpusztították az eredeti berendezést; lerombolták és kihányták az oltárokat, a képeket és szobrokat összezúzták és elégették; de biztosan tudjuk, hogy a Hunyadi-tumbák, Fráter György és Izabella királyné sírja érintetlen maradt s valószínűleg a többi sem tették tönkre.¹⁰⁷ A székesegyházra a 17. század beköszöntével szakadt csak rá az igazi nyomorúság: 1600-ban Mihály vajda csapatai,¹⁰⁸ 1601-ben Rácz György hajdúi rabolják ki és a sírokat is föltörik,¹⁰⁹ 1603-ban tűzvész pusztít az épületen, 1658-ban pedig a tatárok prédálják föl a templom belsejét, összetörik és kifosztják a síremlékeket, magát az épületet pedig újra fölégetik¹¹⁰. Szamosközy István, aki alighanem már 1593-ban, de legkésőbb 1594-ben visszatért Erdélybe s nemsokára állást kapott a gyulafehérvári káptalan levéltárában,¹¹¹ még eredeti helyén láthatta a sírkövet. Mindenesetre az, hogy a kő „pavimento insertus” volt 1594 után, megfelelhet eredeti, in situ állapotának. A sírkő már ekkor is sérült lehetett, a tizenhetedik század pusztításait azonban átvészelte, lényegében; Johannes Georgius Vett ugyanis 1696 szeptemberében a gyulafehérvári székesegyház sírfeliratai között lemásolja a Megyericsei-epitaphium szövegét is, méghozzá szemmel láthatóan az eredetiről.¹¹²

Harmadik forrásunk a kolozsvári egyetemen tanító jezsuita, Franciscus Fasching¹¹³ „Nova Dacia” című (1743-ban megjelent) művében olvasható:¹¹⁴

In aditu templi ad sinistrum latus, visuntur in simili tumulo cineres Reginae Isabellae Polonae:¹¹⁵
ponè hanc, Stephani Zapollya ejus filii;¹¹⁶ qui ad memoriam Patris Hungariae Regni,¹¹⁷ sed
multum degener, Joannes II. dici voluit; arianismo enim Pseudo Aulici ac Medici sui Blandratae con-
taminatus, miserè interiit.¹¹⁸ Eodem tractu legitur nigro incisa marmori sequens inscriptio quam
insignis Poeta moriens sibi accinuit, cum ignoto titulo:

Megerechen Ar. Co.

De se ad lectorem:

(következik az epitaphium teljes szövege)

Ha most visszagondolunk mindarra, amit korábban a szövegahagyománnyal kapcsolatban megállapítottunk, hogy tudniillik Fasching szövege autentikus, akkor nyilvánvaló, hogy a szerzőnek nemcsak az epitaphium textusára nézve kell hitelt adnunk, hanem a kísérő megjegyzésekre is. Az elhelyezésre vonatkozó, a korábbihoz képest másféle viszonyítási lehetőséget nyújtó leírásnál kívül az egyetlen – s új! – információ a kő színe (s talán anyaga), az hogy a Megyericsei-epitaphium fekete márványra volt fölvésve. Hogy ez a kő tényleg fekete márvány lett volna, az kétséges; ennek az anyagnak a fölhasználásáról csak a 17. századi fejedelmi síremlékekre vonatkozó forrásokból származnak az első adataink.¹¹⁹ Kizárni teljesen azért mégsem lehet (bár számolnunk kell azzal is, hogy Fasching sem volt éppen kőszakértő), hiszen tény, hogy Erdélyben a helyi kőfajtákat faragtatták szívesebben még ebben a korban is, amikor Magyarország többi vidékén a vörösmárvány volt a sírkövek leginkább favorizált anyaga.¹²⁰ Garázda Péter sírköve is ebből készült.

Térjünk azonban még vissza az elhelyezésre. Izabella királyné „humile deposito”-ja Giovanandrea Gromo szerint 1565-ben „in una cantone il piu scuro della Chiesa” állt,¹²¹ Fasching szerint a „tumulus” (amely azonos a ma is látható rendkívül díszes síremlékkel) 1743-ban „in aditu templi ad sinistrum latus” volt látható. A két följegyzés nem

vonatkozhatik ugyanarra az emlékre,¹²² mégis Entz Géza vélekedése, hogy a tumba az északi mellékhajó utolsó boltszakaszában ma is eredeti helyén áll (illetve állt egészen a közelmúltig¹²³), tökéletesen egybevág – az Entz által egyébként nem említett – Fasching-féle följegyzéssel. Izabella tumbáját (és János Zsigmondét is), úgy látszik, a megrendelő, alkalmasint Báthori István¹²⁴ az eredeti sírok fölé emeltette.¹²⁵ Ha tehát Izabella tumbája eredeti helyén vagy csaknem ott állt egészen a legutóbbi időkig, ahova eredetileg is helyezték, akkor Megyericsei János epitaphiumának valahol a közelben kellett lennie a padlóba illeszkedve. Szamosközy „*qua itur ad maius altare*” kitétele túl általános, semhogy ellene mondhatna ennek a föltevésnek. Ha pedig az anyag nevének bizonytalanságát is tekintetbe vesszük, akkor könnyen lehet, hogy a templom 1784. évi leltára adja az utolsó – autopszián alapuló – híradást a sírkőről.¹²⁶

In fine navis Mausolea quadam signanter Isabellae Ioannis Zapolya coniugis ex altera parte prope Archivium Capitulare Corvini. Complura item marmoris nigri frusta, ex quibus aliqua inscriptiones quosdam excisas continent.

Ha értelmezésünk helytálló, akkor az epitaphiumnak ekkor már csak a darabjai voltak meg, esetleg összekeveredve más síremlékek maradványaival.¹²⁷

Valószínűleg ismerjük Megyericsei János sírkövének az anyagát, vagy legalább a színet mindenképpen, s valószínűleg ismerjük eredeti elhelyezését is. Ennél többet azonban az írásos forrásokból nem tudunk meg. A sírkő még a 18. század vége előtt elpusztult, szinte bizonyos, hogy már 1791-ben nem volt meg, amikor Szeredai Antalnak a székesegyház feliratait közlő műve megjelent.¹²⁸ Kazinczy, aki 1816 nyarán erdélyi körútján elzarándokolt a gyulafehérvári székesegyházba is, már nem látta, de úgy tudta, hogy a 18. század elején még megvolt a fekete márványba vésett epitaphium.¹²⁹ Az ő – bealottan nem autopszián alapuló, s legföljebb forrásrekonstrukciót magában rejtő – följegyzésével bizvást lezárhatjuk az írásos források sorát.

Illetve – végezetül – újra csak vissza kell térnünk magához az epitaphium-szöveghez. A korszakban ugyanis a leghosszabb disztichon, egy sírtáblán, legföljebb hat sor; Szapolyai István tizennégy sornyi disztichonja tumbafelirat volt. Ezzel szemben itt huszonkét soros a vers, s fölötte két sornyi, alatta pedig öt sornyi, nyilván más méretű (nagyobb) betűvel írt szöveg, összesen tehát huszonkilenc sor: a szerző mentegetőzik is a hosszúra nyúlt versezet miatt. A korszakban ez a terjedelem egyedülálló, Balogh Jolán szerint is első példája a jóval később oly elterjedt hosszadalmas epitaphiumoknak.¹³⁰ Bármekkora betűkkel írták is, huszonkilenc sornak a sírtábla legnagyobb részét ki kellett töltenie, ha éppen nem az egészét, úgyhogy ez a fekete sírkő típusára nézve is egyedülálló (talán csak feliratos tábla) lehetett. A szöveg szerkezete; a fölső két sor, a címzés; alatta a sírvers; legalul pedig a dátum: beosztása azonos a Thurzó Zsigmond már említett váradi sírkövével – csak több mint háromszor olyan hosszú, tartalma teljesen más, utolsó soraival pedig:

QUID AIS?
TACE ZOILE TACE

mintegy visszájára fordítja a megszokott formulát:

Et VT REQUIESCAT DICAS

– de ez már vizsgálódásunk következő fejezetéhez tartozik.

6.

Huius Thurzo loci princeps authorque sacelli
 Dormio dum toto personhet orbe tuba
 Parce meum quisquis legis hec epitaphia somnum
 Rumpere nam numerus tu quoque noster eris.

Germanus Iani patrium qui primus ad Histrum
 Duxit laurigeras ex Helicone Deas
 Sum situs hoc tumulo Petrus de stirpe Garasde
 Altera Pieridum gloria iure fui.

E két sírvers különbsége – talán mondanom sem kell – szakadéknyi. Nem csupán stiláris, vagy akár motívumbeli – bár az is, kétségtelenül –, hanem, épp kőbe vésett sírvers-funkciójukból adódóan: szemléletbeli. Szemléletmódjuk az, ami homlokegyenest ellenkező irányú: homlokegyenest ellenkező módon gondolkodnak a halálról. Ebből az aspektusból a Thurzó Zsigmond sírversének egyetlen központi problémája van: a túlvilág.

Az Utolsó Ítélet harsonájának hangja csap ki a disztichon nem éppen hibátlanul gördülő sorai közül, s a „leszel, mint mi” fenyegetésében a forrásnympha „parce meum ... somnum / rumpere” hexameterformulája is óhatatlanul khrisztianizálódik.¹³¹ Garázda Péter sírversében ezzel szemben nyoma sincs sem a túlvilágnak, sem a kereszténységnek; Garázdát még a sír szélén is elsősorban a saját intellektuális teljesítménye foglalkoztatja, nem a lelki üdvössége. Az antik pogány motívumoknak a jelentése is pogány marad, s végső soron úgy válik itt a mindenkori jelen a múlt értékmérőjévé, amiképpen a Thurzó-sírversben a mindenkori jelen értékmérőjévé vált a jövő. Mondhatnánk, Panofsky terminusaival írva le ezt a hangsúlyozom tisztán irodalmi jelenséget: az első, a túlvilág felé forduló keresztény sírvers eo ipso „prospektív”, Garázda Péter sírirta viszont, amiben a kereszténységnek nyoma sincs, eo ipso „retrospektív”.¹³² Ebben a különbségben, jól lehet mindketten egyazon egyház papjai voltak s mindketten derék humanisták is, ráadásul, még nem volna semmi meglepő. A baj ott kezdődik, hogy a két sírkő ikonográfiai típusa azonos. Mi több, lényegében a stílusuk is az. S hasonló példákat erre az ellentmondásra még hosszasan lehetne sorolni.

Van tehát három humanista sírirtunk, amelyek programszerűen kapcsolódnak egymáshoz, s ez a program inkább az irodalmi jelenségek közé utalná (ahogy mindeddig oda is utalták) őket, ha nem volnának sírkőbe vésett epigrammák; s van három síremlékünk, amelyet izolált művészettörténeti jelenségként tárgyalhatnánk, ha nem volnának felirataik. De így, mondhatnánk, egyazon kommunikációs egység részeként, ellentmondásuk lényegi: kicsiben az egész magyarországi kora reneszánsz ellentmondása ez.

A korszakban nagyjából a korábbi síremléktípusok élnek tovább. Az alakos főpapi sírköveken (részben tumbafedeleken) az új stílus oly nyilvánvalóan csak a járulékos elemeken fedezhető föl, hogy reneszánsz főpapi síremlékről tulajdonképpen egyáltalán nem beszélhetünk. A sírlapok esete is csak látszólag bonyolultabb; itt ugyanis a sírkő valamennyi dekoratív eleme módosul, s a leggazdagabb változat, a karikán függő, koszorúval s szalagokkal övezett címerpajzs s az alatta lebegő tabula ansata együttese már-már új ikonográfiai típusnak látszhatnék a hatalmas antikizáló apparátus közhelymotívumai és közhelyszerű kompozíciós skémája s az egésznek nyilvánvaló itáliai eredete

miatt,¹³³ ha az új stíluselemek jelentése nem maradna pusztán lehetőség, s nem rekedne meg, kifejtetlenül, a reprezentáció szintjén. A sírlap központi eleme, a címer, a hagyományos ikonográfia nem változott; a lényeg ugyanaz. Reneszánsz síremlékekről tehát, ebből az aspektusból úgy látszik, egyáltalán nem beszélhetünk. Ezekután egészen természetesen, hogy Janus síremléke: „ut Praesulem decet” – amint Pierino Valeriano magától értetődően írja is;¹³⁴ Garázda Péter, „qui tulit Aoniae plectra secunda lyrae” sírlapja olyan, amilyen egy szentistváni préposthoz, mondjuk Gosztonyi Andrásához illik; Megyericsei János, a „tertia doctarum gloria Pieridum” fekete sírköve talán csak feliratos tábla, mindenesetre az előző kettőhöz szövegén kívül nem sok köze lehetett. Úgy látszik tehát, hogy lényegében mindegyikük társadalmi állásának megfelelő síremléket kapott vagy csináltatott magának. E humanisták azonban nem a halál pitvarában választották a hagyományos ikonográfiát, ha egyszer verbálisan ugyanott már félremagyarázhatatlanul szakítottak a keresztény hagyománnyal, s ennél veszélyesebbet, literátus ember lelkiüdvére nézve, elképzelni sem lehet, hanem azért választották, mert meg sem értették ezt a vizuális programot. Amint ez a feliratokból kiderül, még azt sem tartották fontosnak, hogy különbséget tegyenek az eltérő típusok között; a vers külön is született a sírkőtől. Az itt feltárult ellentmondás azért is különösen fontos, mert ekkor, a 16. század elején, az új ikonográfiai típus, a humanista epitaphium már jelen van Közép-Európában.¹³⁵

A sírkövek pusztán verbálisan fordulnak el a keresztény hagyománytól s reneszánsz formai elemeik járulékosak; s ha az antikizálás, az antikvitás képi imitációja tisztán stílári jelenségként megmaradva nem volna eléggé magáért beszélő, akkor szól helyette a szöveg, mint a Thurzó Zsigmond sírkövén: ennek a képi imitációnak nem az antikvitással való versengés az ideológiai alapja. Ha visszagondolunk most újra, hogy a síremlékek leírásában, az oklevelekben, a hangsúly azon volt, hogy az emlékmű „mirifice adornatus”, vagy „sumptuosus”-e, s ehhez hozzácsatoljuk, hogy a „humanista” műpártolás központi problémája, a magnificentia-fogalom önmagában is, de még inkább a gyakorlattal összevetve nem vonatkozik egyszersmind a művek stílusára is¹³⁶, akkor válik egészen világossá, hogy a forma, nagyjából azonos módon, a humanista és a nem humanista műveltség számára egyként lényegtelen. Ami lényeges, az valamely szociális érvényességű formula, például a „reprezentatív síremlék”, s ebben az értékrendszerben a „reneszánsz”-nak nem mint az „antikvitás imitációjá”-nak, hanem kizárólag mint „udvari művészet”-nek van szociális érvényessége.

A magyarországi kora reneszánsz művészet elsősorban protokolláris és reprezentatív jelentéssel bír, szorosan a késő gótikával együtt, s ehhez a fénytöréses udvari kultúrához a humanisták személyükben is hozzátartoztak. A két jelenség, művészet és ideológiája, ebből az aspektusból úgy látszik, párhuzamos; a humanisták elsősorban nem ideológusok, hanem megideologizálók, s az iniciatíva lényegében a királyé; a reneszánsz talán részben az örökölt udvari művészet asszociációs rendszerével szemben jelent meg, de a kezdeményezést most ne feszegetjük, messzire vezetne és nem ez a helye; itteni elterjedése azonban per analogiam „udvari művészet” történik, első mecénásai a király közvetlen környezetéből kerülnek ki, és így tovább,¹³⁷ a stílus szétsugárzásának ez a kétségtelenül sekélyes ideológiai alapja és a legkevésbé a humanizmus. Ezért és csakis ezért jelenik meg úgy a sírköveken, ahogyan megjelenik: divatjelenség.

A magyarországi humanisták haláltudatában, a 16. század elején, a képi világ és a ver-

bális világkép ellentmondása innen adódik. Hogy ez az ellentmondás látszólagos-e vagy sem, nézőpont kérdése, – könnyen lehet, hogy ez a kommunikációs zavar itt, a halál pitvarában nem is annyira azé a korszaké, mint inkább a sajátunk, s az egykor magától értetődőből csak mi véljük kihallani, hogy milyen bizonytalanul vagyunk otthon a megfejtett világban. Bárhogyan legyen is, az tagadhatatlan, hogy szó és kép, és minden megnyilatkozásunk egybeforrva egyetlen emberi teljesség; ha ezt elfeledjük, sem az elmúlt nemzedékeket, sem önmagunkat nem érthetjük meg soha.

JEGYZETEK

1. HORVÁTH M.: Híradás egy Janus Pannonius kódexről. In: *Filológiai Közöny*, 17 (1971), 128, 130; M. D. BIRNBAUM: An Unkown Latin Poem probably by Petrus Garazda, Hungarian Humanist. In: *Viator* 4 (1973), 307–310, facsimilével; HORVÁTH J.: Janus Pannonius ismeretlen versei a Sevillai kódexben. In: *ItK* 78 (1974), 607; HORVÁTH M.: A sevillai Janus Pannonius kódex. In: *Janus Pannonius tanulmányok*, 451, 453; CSAPODI CS.: *A Janus Pannonius szöveghagyomány*, Budapest, 1981, 33; *Janus Pannonius – Magyarországi humanisták, válogatta KLANICZAY T.*: Budapest, 1982, 219, 1328.
2. ÁBEL J.: Petrus Garazda, ein ungarischer Humanist des XV. Jahrhunderts. In: *Ungarische Revue* 3 (1883), 21–31; KOLLÁNYI 1900. 113; HUSZTI J.: Platonista törekvések Mátyás király udvarában, Pécs, 1925, 32–33, 40, 52–53, 60, 77; HOFFMANN E.: Régi magyar bibliofelek, Budapest, 1929, 104–107; V. KOVÁCS S.: Garázda Péter. In: *ItK* 41 (1957), 48–62; HORVÁTH J.: Adalékok Garázda Péter életéhez Juhász László kutatásai alapján. In: *Filológiai Közöny* 18 (1972), 386–388; BOLLÓK J.–KAPITÁNYFY I.: Megjegyzések az Egyetemi Könyvtár Gr. 1. jelzetű kódexének bejegyzéséhez. In: *Antik Tanulmányok* 26 (1979) 106–109. Itt mondok köszönetet Kapitánffy Istvánnak, aki értékes megjegyzéseivel mindvégig sokban segítette a munkámat.
3. V. ö.: M. D. BIRNBAUM: An Unknown Latin Poem probably by Petrus Garazda, Hungarian Humanist. In: *Viator* 4 (1973), 306–309.
4. HORVÁTH 1935. 173–174; GERÉZDI 1964. 260; *Janus Pannonius – Magyarországi humanisták, válogatta KLANICZAY T.* Budapest, 1982. 1328.
5. MATHES 1827. 20–24, tab. I. lit. oo, tab. II. lit. q; PÓR 1909; BALOGH 1939. 523, 547; MARIOSI E.: Egy gótikus Madonna Somogyvárról és a Szent Egyed apátság kerengője. In: *MÉ* 21 (1972), 100–101; HORVÁTH 1979. 86, 91–95.
6. In ipso Sanctuario inter reliqua effossa sunt fragmenta monumenti Marmorei Tab. VI. Lit. C. caelatura circumdati cum inscriptione incisa manca, quae tamen sic legenda erit:
Germanus Jani ... (etc)
(MATHES 1827. 22–23.)
7. Esztergom, a Főszékesegyház alttemploma. A hajó keleti falában, erősen (és néhol nem hitelesen) kiegészítve. A hat töredék leírását és méreteit elhagyom, mert csak akkor lesznek pontosan fölmérhetőek, ha a tervezett helyreállítás során (amire remélhetőleg a közeljövőben sor kerül – Horler Miklós szíves közlése) kiszabadítják őket a falból és a gipszből. Addig is közlöm a felirat-töredékeket, mert ezek egyértelműen leolvashatók. A bal (heraldikai bal) felső sarok két (egymáshoz a törésvonal mentén szorosan illeszkedő) töredékén, az ornamentális keretsávtól közrefogott sarokban:

...]NODOMI

A sírkő alsó részeit (és a tabula ansata maradványait) megőrző töredékek közül a (heraldikai) jobb oldali felirata:

GERMA[...
PRIM[...
DVXIT[...
EX·H[...
SVM·S[...

PETRVS·[...
 ALTERA·[...
 IVRE·FVI·

A bal oldali felirata:

...]RIV[...
 ...]HISTRV[...
 ...]RIGERAS
 ...]NE DEAS
 ...]HOC·TVMVLO
 ...]STIRPE·GARASDE
 ...]RIDVM·GLORIA

A fennmaradó két töredéken nincsen felirat. (V ö. még a következő jegyzettel!)

8. MATHES 1827. 22–23, Tab. VI. Lit. C.; MEMORIA 1856. 27, 29, 134; ÁBEL J., Petrus Garazda, ein ungarischer Humanist des XV. Jahrhunderts. In: Ungarische Revue 3 (1883), 30–31; KOLLÁNYI 1900. 113; BARABÁS M.: Művelődéstörténeti adatok. In: TT 1904, 437–443; GERECEZE 1906. 284; BALOGH 1933, 25; VERNEI-KRONBERGER 1939. 41, 71/187; BALOGH 1955. 36, 40; V. KOVÁCS S.: Garazda Péter. In: Itk 41 (1957), 59–60, 62; GEREVICH 1959. 313, 328; GENTHON I.: Magyarország művészeti emlékei I. Dunántúl. Budapest, 1959. 91; BALOGH 1966. 299; Magyar humanisták levelei, XV–XVI. század, válogatta V. KOVÁCS S. Budapest, 1971. 33. kép; BALOGH 1973. 208, 211; BALOGH 1974. 42; BALOGH 1975. 192; ZÁDOR A.: Az esztergomi főszékesegyház. Budapest, 1977, 30; HORVÁTH 1979. 93; *Kiállítás* 1982. 97, 614. 9. BUDAI E., Magyarország polgári történelmébe való lexikon, a XVI. század végéig II. Nagyvárad, 1805, II, 99.

10. Ebben Máthes János metszetén (MATHES 1827. Tab. VI. Lit. C.) kívül az is segít, hogy a mostanában egyre fokozódó nedvesség nagyon megviselte a kiegészítéseket, szerencsére sokkal jobban, mint az eredeti részeket. (V ö. még a 7. jegyzettel!)

11. BALOGH 1974. 42.

12. BALOGH 1974. 42; HORVÁTH 1979. 149., 76. kép; *Kiállítás* 1982. 678–679.

13. SCHULEK F.: Jelentés a Boldogságos Szűzhöz címzett budavári plébániánál eszközölt kutatásokról. In: AÉ 8 (1876), 227–240; MYSKOVSKY V.: A Renaissance kezdetei és fejlődése, különös tekintettel hazánk építészeti műemlékeire. Budapest, 1881, 30–31; BERZEVICZY A.: Beatrix királyné, Budapest, 1908, 391, 114. kép; SZENDREI J.: Monelli Bernát síremléke 1496-ból. In: Turul 41 (1927), 71–76; HORVÁTH H.: Il rinascimento in Ungheria, in: Annuario 3 (1938–1939) 100., 42. kép; VERNEI-KRONBERGER 1935. 41, 42, 70/184, 72/214; BALOGH 1939. 568; HORVÁTH H.: A Mátyás-kori magyar művészet. In: Mátyás király emlékkönyv II, 160; GEREVICH 1959. 313–315, 328; BALOGH 1966. 298; GEREVICH L.: The Art of Buda and Pest in the Middle-Ages. Budapest, 1971, 119, 309; RADOCSAY 1971. 483, Nr.83; GEREVICH L.: Budapest művészete a későbbi középkorban a Mohácsi vészig. In: Budapest története II. Szerk.: GEREVICH L., KOSÁRY D. Budapest, 1973, 308., 144. kép; BALOGH 1973. 204; BIAŁOSTOCKI 1975. 45., 126. kép; BALOGH 1974. 42; FEUERNÉ 1977. 20; DERCSÉNYI D., –ZÁDOR A.: Kis magyar művészettörténet, Budapest, 1981, 158–159; *Kiállítás* 1982. 679–680.

14. Ilyen vonás a keretelő sáv motívum-rendszere és gondos faragása, különösen a sarokrozetta finom crezete; a tabula ansata keretének profilja; a sisakfoszlány visszahajló levelének a sarokrozettával azonos faragásmódja; stb.

15. MATHES 1827. 22., Tab. VI. Lit. B; MEMORIA 1856. 28; BALOGH 1933. 25., képe: 28; BALOGH 1939. 568; HORVÁTH H.: Il Rinascimento in Ungheria. In: Annuario 3 (1938–1939), 101; VERNEI-KRONBERGER 1939. 42., 23/b. kép; HORVÁTH H.: A Mátyás-kori magyar művészet. In: Mátyás király emlékkönyv II, 159; BALOGH 1955. 36, 40; GEREVICH 1959. 313., 9. kép; H. GYÚRKY K.: Die St. Georg Kapelle in der Burg von Veszprém. In: Acta Archeologica 15 (1963), 384; BALOGH 1966. 132, 299; BALOGH J.: Die ungarische Mäzene der Frührenaissance. In: Jahrbuch des Kunsthistorischen Institutes der Universität Graz 5 (1970), 30; BALOGH 1973. 204, 208., 290. kép; BALOGH 1974. 42; BALOGH 1975. 192; HORVÁTH 1979. 93., 76/4. kép.

16. Egyelőre négy töredék került elő, ebből három összetartozik. Ez utóbbi csoportból a két kisebb: *Kiállítás* 1982. 619.
17. Ipolyság, r. k. tpl. külső, nyugati homlokzatán, a bejáratától balra a falban. Országos Széchényi Könyvtár, Kézirattár, Quart. Lat. 535. fol. 32. recto, ill. Fol. Lat. 1691. fol. 35. verso; Egyetemi Könyvtár, Kézirattár, Collectio Kaprinaiana, B. tom. LXVII. utolsó, számozatlan levél; GERECZE 1906. 381; OSZVALD A.: Fegyverneki Ferenc, sági prépost, rendi vizitátor. 1506–1535. In: Emlékkönyv Szent Norbert halálának nyolcszázadik jubileumára. Gödöllő, 1934, 51; BALOGH J.: I mecenati ungheresi del primo rinascimento, in: AHA 13 (1967), 209, 212., 5. kép; Supis pamiatok na Slovensku III, Bratislava, 1969, 230; BALOGH J.: Die ungarische Mäzene der Frührenaissance. In: Jahrbuch des Kunsthistorischen Institutes der Universität Graz 5 (1970), 30. Fegyverneki Ferenc esztergomi kapcsolataira: OSZVALD A. i.m.; MÁLYUSZ E.: Az egyházi társadalom a középkori Magyarországon. Budapest, 1971, 228–234.
- Fegyverneki sírkövén az (évtizedekkel) korábbi példákkal szemben a keretsáv végtelenül ismétlődő motívuma a felső sávban és a sarkokon tengelyre komponált: a középső palmetta akantuszlevélszerűen fodrozott, a többi nem. Az ornamentális dísz csaknem teljesen belesimul a szemcsés háttérbe; viszonyukban már nem két egymással párhuzamos, merev sík, hanem a síkra applikált, finoman modellált lapos plasztika a domináns. Ugyanez a lágyág jelenik meg a peremek és az élek legömbölyítésében (ezek világosan megkülönböztethetők a kopásoktól). Az Esztergomban, az 1490-es esztendőkből megjelenő típus valóban idáig finomulhatott el.
18. VILLÁNYI SZ.: Néhány lap Esztergom város és megye múltjából. Esztergom, 1891. 8, 14, 15, 20; LEPOLD A.: Az esztergomi vár története. In: Esztergom Évlapjai, 1936, 58–67; BALOGH 1933. 16, 21; BALOGH 1955. 8, 48/12; ZOLNAY L.: Esztergomi érsekek palotái a középkorban. In: Művészettörténeti Tanulmányok. Budapest, 1961. 201–229; PROKOPP M.: Vitáz János esztergomi palotája. In: Janus Pannonius tanulmányok, 255–265; FEUERNE 1977. 17, 19, 22, 217; HORVÁTH 1979. 86, 95–101, 107–108, stb.; *Kiállítás* 1982, 614–615.
19. BALOGH 1939. 523, 547.
20. VOIT P.: Gyarmati Dénes mester és a magyar építőgyakorlat. In: Művészettörténeti Tanulmányok, Budapest, 1957, 46–87; BALOGH 1975. 149–150; FÜGEDI E.: Az esztergomi érsekség gazdálkodása a XV. század végén. In: FÜGEDI E.: Kolduló barátok, polgárok, nemesek. Tanulmányok a magyar középkorból. Budapest, 1981, 114–238.
21. MATHES 1827. 21–22., Tab. VI. Lit. A; PÓR 1909. 7, 34–35; KOLLÁNYI 1900. 99–100; HORVÁTH 1979. 93.
22. HORVÁTH I.: IV. Béla király sírja nyomában. In: Dunakanyar tájékoztató, 1980/1, 88–89; *Kiállítás* 1982. 681.
23. Valószínűnek tartom egyébként, hogy a Gosztonyi-sírkő karikája is csak a félreértett maradványok rossz rekonstrukciója. A különben elég ép tábla ugyanis éppen ezen a helyen tört ketté (v. ö.: MATHES 1827. Tab. VI. Lit. B.) és a törésvonal széle megsérült. Lehet, hogy a karika felső rögzítését értelmezték rosszul a kiegészítők; a kérdés persze csak akkor dől el, ha a kiegészítéseket eltávolítják (v. ö. 7. jegyzette!).
24. H. GYŰRKY K.: Az egykori budai domonkos kolostor. Budapest, 1976, 35. kép; H. GYŰRKY K.: Das mittelalterliche Dominikanerkloster in der Burg von Ofen. Budapest, 1981, 150–153., képe: 140.
25. Múzsák 1973/3. 43., képpel; NAGYBÁKAY P.: Beriszló Péter veszprémi püspök címeres köve. In: A Veszprém megyei Múzeumok Közleményei, 13, Veszprém, 1978, 124–125.
26. AUGUST GERŐ: A porvai síremlék. In: AÉ 14 (1880), 220–221; BALOGH 1955. 36; BALOGH 1973. 204; DAX M., ÉRI I., MITHAY S., PALÁGYI SZ., TORMA I.: Veszprém megye régészeti topográfiája. A pápai és a zirci járás. Budapest, 1972, 218.
27. NAGY I.: Síremlékek. In: Sz. 8 (1874), 354; MYSKOVSZKY V.: A renaissance kezdete és fejlődése különös tekintettel hazánk építészeti műemlékeire. Budapest, 1881, 34–35; CSERGHEŐ, G.–CSOMA, J.: Alte Grabdenkmäler aus Ungarn, Budapest, 1890. 66–69; BÁRCZAY O.: A kassai székesegyház sírköveiről. In: AÉ 13 (1893), 436. GERECZE 1906. 77; WICK B.: Kassa régi síremlékei. Kassa, 1933, 70–72; VERNEI-KRONBERGER 1939. 42, 44, 71/189; WICK B.: Kassa története és műemlékei. Kassa, 1941, 416; BALOGH 1966. 527–528; Supis pamiatok na Slovensku II. Bratis-

lava, 1968, 99; NAGY Á.: Négy renaissance-kori síremlék a középkori egri Szent János székesegyházból. In: Az Egri Múzeum Évkönyve VIII–IX. Eger, 1972, 112; BALOGH 1973. 209; NAGYBÁKAY P.: Beriszló Péter veszprémi püspök címeres köve. In: A Veszprém megyei Múzeumok Közleményei 13, Veszprém, 1978, 125; *Kiállítás* 1982. 689–690.

28. Országos Széchényi Könyvtár, Kézirattár, Quart. Hung. 1413. V. fol. 53. recto-verso; NAGYFALUSI L.: A kapornaki apátság története I–II, Kalocsa, 1941–1942, 89/60, 103; GENTHON I.: Magyarország művészeti emlékei I. Dunántúl, Budapest, 1959, 216; NAGYBÁKAY P.: Beriszló Péter veszprémi püspök címeres köve. In: A Veszprém megyei Múzeumok Közleményei 13, Veszprém, 1978, 125.

29. Általános irodalom: EHRENBERG H., HAMPEL J.: Firenzei János magyar- és lengyelországi művei. In: AÉ 13 (1893), 250–257; BALOGH 1943. 212–213. (a teljes irodalommal); GEREVICH 1959. 309–338; BALOGH 1966. 298; Legújabbban: HORLER M.: Ioannes Fiorentinus Forgách-síremléke. In: ÉÉT (sajtó alatt). Itt köszönöm meg Horler Miklósnak, hogy kéziratát a rendelkezésemre bocsátotta.

30. Két sírkőről biztosan tudjuk, hogy már előre fölállították: az egyik Szántói Ambrus már említett síremléke, ahol a halál dátumát utólag karcolták rá a köre (v. ö. 21. jegyzettel), a másik Kesztölczi Mihály olvasókanonok (+ 1499) sírköve, amelynek csak a felirata maradt ránk, s ebből tudjuk, hogy Kesztölczi még életében elkészíttette (v. ö. 57. jegyzettel).

31. Ez kiderül abból is, hogy az alsó sort kissé balra csúsztatták a felsőhöz képest, mintegy helyet hagyva a majdani kiegészítésnek.

32. V. ö. V. KOVÁCS S.: Garázda Péter, In: ItK 41 (1957), 59–60; GENTHON I.: Magyarország művészeti emlékei I. Dunántúl, Budapest, 1959. 91.

33. A harmadik sor „ex” prepozícióját mindenki elfogadta, noha metrikailag kifogásolható, kivéve a MEMORIA 1856. összeállítását és Ábel Jenőt (ÁBEL J.: Petrus Garazda, ein ungarischer Humanist des XV. Jahrhunderts. In: Ungarische Revue 3 [1883], 30–31.). Ez a szövegrész teljes egészében gipszből van és nem indokolja semmi.

34. MATHES 1827. 22–23.

35. Jani Pannonii Poemata, Pars prima, Edidit Samuel TELEKI, Trajecti ad Rhenum 1784, 360. (Elegiarum Lib. I. Eleg. IX. 117–120)

36. HORVÁTH J.: Janus Pannonius műfajai és mintái. In: Janus Pannonius tanulmányok, 337–389.

37. HORVÁTH 1935. 171.

38. HORVÁTH 1935. 171–178; GERÉZDI 1964. 259–260.

39. HORVÁTH 1935. 175; V. KOVÁCS S.: Garázda Péter. In: ItK 41 (1957), 59–60.

40. ÁBEL J.: Johannes Mezerzius, der Begründer der dazischen Epigraphik. In: Ungarische Revue 3 (1883) 374–384; BARABÁS M.: Művelődéstörténeti adatok. In: TT 1907, 437–443; KELÉNYI B. O.: Egy magyar humanista glosszái Erasmus Adagiájához. In: A Fővárosi Könyvtár Évkönyve 9 (1939), Budapest, 1940, 81; BALOGH 1943. 193–194; BÓNIS 1971. 322, 328; V. KOVÁCS S.: A humanista Lászlai János. In: Filológiai Közöny 17 (1971), 351–352; TONK S.: Erdélyiek egyetemjárása a középkorban. Bukarest, 1979, 123.

41. HORVÁTH 1935. 175.

42. (az apparatus criticus rividitéseivel)

F Franciscus *Fasching*, Nova Dacia, Claudiopoli 1743, 55–56.

B Petrus *Bod*, Hungarus tymbaules, s.l. 1764, 11.

K Stephanus *Kaprinai*, Hungaria diplomatica temporibus Mathiae de Hunyad Regis Hungariae Pars II, Vindobonae 1771, 392/3.

T Jani Pannonii opusculorum pars altera, edidit Samuel *Teleki*, Trajecti ad Rhenum 1784, 178–179.

C Josephus *Koller*, Historia Episcopatus Quinqueecclesiarum, tom. IV, Posonii 1791, 28/d.

(CORNIDES Dániel kéziratából)

43. Kéziratok:

- S SZAMOSKÖZY ISTVÁN följegyzése a 16–17. század fordulójáról
Budapest, Magyar Országos Levéltár,
Neoreg. act. fasc. 362. nr. 14.
kiadásai: BARABÁS M.: Művelődéstörténeti adatok, In: TT 1907, 440; BALOGH
1943. 249–250; ENTZ 1958. 171–172.
(a szöveget BALOGH 1943. után közlöm)
- V Johannes Georgius Vett kézírata a gyulafehérvári székesegyház sírköveiről, 1696.
szept. 28–29.
Kolozsvár, Egyetemi Könyvtár, Kézirattár, Ms. 977. Napló 1697-ből. (v. ö. BALOGH
1980. 90.)
(a szöveg másolatát Balogh Jolán szívésségéből tanulmányozhattam és közölhettem;
fogadja érte hálás köszönetem).
- W Carolus WAGNER, *Collectio variarum inscriptionum et epitaphiorum in Regno
Hungariae et adnexis provinciis repertorum*
Budapest, Országos Széchényi Könyvtár, Kézirattár, Fol. Lat. 1701. fol. 20. verso
44. RÓMER F.: Előleges jelentés a nagyváradai várban 1883-ban történt ásatásról. In: AÉ 3 (1883),
XXIII–XXIV; BUNYITAI V.: A váradai püspökség története III. Nagyvárad, 1884, 112–113;
CSERGHEŐ G., CSOMA J.: *Alte Grabdenkmäler aus Ungarn*, Budapest, 1890, 69–74; BALOGH
1939. 577; BALOGH 1943. 280–281; BALOGH 1973. 210; BALOGH J, *Varadinum, Várad vára*
I–II. Budapest, 1982, 1:34., 91. kép, 2:283–285.
45. Országos Széchényi Könyvtár, Kézirattár, Quart. Lat. 535. fol. 31. recto, ill. Fol. Lat. 1691. fol.
35. recto; Egyetemi Könyvtár, Kézirattár, *Collectio Kaprainiana*, A. tom. XXXV. p. 544, ill. B. tom.
LXVII. pp. 225–226; CSOMA J.: *Magyar sírkövek III. A Pálócziak sírköve*, 1519. In: *Turul* 6 (1888),
125–126; GERECZE 1906. 1057; GERVERS-MOLNÁR V.: *The History of Sárospatak's Court
Revealed in Sepulchral Monuments*. In: *Mélanges offerts à Szabolcs de Vajay*. Braga 1971, 249–250;
BALOGH 1973. 211; DÉTSZY M.: *Sárospatak*. Budapest, 1979, 28., 7. kép; GERVERS-MOLNÁR
V.: *Sárospataki síremlékek*. Budapest, 1983, 23–24, 66–67.
46. DERCSÉNYI D., POGÁNY F.: Pécs. Budapest, 1956, 61; PETROVICH E.: *Janus Pannonius
Pécssett*, in: *Janus Pannonius tanulmányok*, 124–125.
47. *Janus Pannonius*, Dicsének *Jacobus Antonius Marcellus*ra, fordította, kiadta és bevezette HEGE-
DŰS I. Budapest, 1897, 31–32.
48. FRAKNÓI V.: *Hunyadi Mátyás király*. Budapest, 1890, 211–224; HUSZTI J.: *Janus Pannonius*,
Pécs, 1931, 273–286; KARÁCSONYI B.: *Janus Pannonius és a centralizáció*. In: *Janus Pannonius tanul-
mányok*, 93–118; M. D. BIRNBAUM. *Janus Pannonius, Poet and Politician*, Zagreb, 1981.
49. D. H. Remete. In: *Prosvjeta* 9 (1901), 226–227; MARGALITS E.: *Szláv történelmi szemle*. In:
Sz. 37 (1903), 278; HUSZTI J.: *Janus Pannonius*. Pécs, 1931, 285, 408/69.
50. *Antonius de Bonfinis, Rerum Ungaricarum Decades*, Edd. I. FÖGEL, B. IVÁNYI, L. JUHÁSZ, t.
IV. pars 1, Budapest, 1941, 47–48. (Dec. IV, Lib. 3.)
51. *Janus Pannonius opusculorum pars altera*, Edidit SAMUEL TELEKI, *Trajecti ad Rhenum* 1784,
113–114; JOSEPHUS KOLLER, *Historia Episcopatus Quinqueecclesiarum*, t. IV, Posonii, 1796,
15–16.
52. HELTAI G.: *Krónika az magyaroknak dolgairól*. Sajtó alá rendezte KULCSÁR M. Budapest,
1981. 326. Heltai parafrázisa még jobban kifejezi ehelyütt Bonfini felfogását, mint Bonfini maga,
ezért idézem őt.
53. KERESÉNYI D.: *A magyar irodalom Mátyás király korában*. In: *Mátyás király emlékkönyv* II,
116; BÁN I.: *Janus Pannonius és a magyar irodalmi hagyomány*. In: BÁN I.: *Eszmék és stílusok*,
Irodalmi tanulmányok. Budapest, 1976, 51.
54. KARDOS 1955. 148–149; *Janus Pannonius munkái latinul és magyarul*. Szerk. és az utószót ír-
ta V. KOVÁCS S. Budapest, 1973, 494; BALOGH J.: *Janus Pannonius képmásai*. In: *Janus Panno-
nius tanulmányok*, 91–92; RÓZSA GY.: *Janus Pannonius síremléke*, u. o. 209.
55. FRAKNÓI V.: *Hunyadi Mátyás király*. Budapest, 1890, 20–22; HUSZTI J.: *Callimachus Experiens*

költevényei Mátyás királyhoz, Budapest, 1927, 16–17; KARDOS T.: Mátyás udvara és a krakkói platonisták. In: *Apollo* 1 (1935), 63–69; HORVÁTH 1935. 117–119; GERÉZDI 1964. 209, 249, 251, 260; BALOGH 1966. 79/4, 630, 635, 651–652, 658; GERÉZDI 1968. 97; BÓNIS 1971. 230; SLASKI, J.: Janus Pannonius és a lengyelek. In: *Janus Pannonius tanulmányok*, 519; BIAŁOSTOCKI 1976. 47, 85/47.

56. FRAKNÓI V.: Egyháznagyok a magyar középkorból, Budapest, 1916, 106–172; GERÉZDI 1968. 75–142; BÓNIS 1971. 229–230.

57. KOLLÁNYI 1900. 109; BALOGH 1966. 550–551, 661, 674; GERÉZDI 1968. 99/58.

58. Petrus de Warda, *Epistolae, Praefatus est et indicem chronologicum subiecit Carolus WAGNER*, Posoniae-Cassoviae 1776, 74–76; Josephus KOLLER, *Historia Episcopatus Quinqueecclesiarum*, t. IV. Posonii, 1796, 495–496. (v ö.: GERÉZDI 1968. 98 (57); BALOGH 1966. 635; Magyar humanisták levelei, válogatta V. KOVÁCS S. Budapest, 1971, 377.

59. HUSZTI J.: Callimachus Experiens költeményei Mátyás királyhoz. Budapest, 1927, 19; HUSZTI J.: *Janus Pannonius*. Pécs, 1931, 294, 412/29.

60. HORVÁTH 1935. 81, 170, 134.

61. GERÉZDI 1968. 170.

62. GERÉZDI 1964. 255, 260.

63. CSAPODI CS.: *The Corvinian Library, History and Stock*, Budapest, 1973, 254, nr. 349; CSAPODI CS.: *A Janus Pannonius-szöveggyűjtemény*, Budapest, 1981, 15, 27, 48, 49, 52, 82.

64. KULCSÁR P.: *Der Humanismus in Ungarn*. In: *Kiállítás* 1982. 60.

65. *Janus Pannonius – Magyarországi humanisták*, válogatta KLANICZAY T. Budapest, 1982, 1334.

66. IVÁNYI B.: Egy 1526 előtti ismeretlen kéziratos formuláskönyv. In: *TT* 1904, 529. (datálása: 481.)

67. SRS, *Janus Pannonius halála napja*. In: *Sz.* 52 (1918), 550–551.

68. *Ernusz Zsigmond pécsi püspök (1473–1505)*

69. *Janus Pannonius*

70. V ö. MADZSAR I.: *Ernuszth János és háza Budán*. In: *Sz.* 52 (1918), 65–66.

71. V ö. HUSZTI J.: *Janus Pannonius*. Pécs, 1931, 402/55.

72. Uo.

73. *Elírás millesimo quadringentesimo septuagesimo secundo (etc) helyett*

74. V ö. 71. jegyzet

75. Ez a fajta rövidítés az egész formuláriumban általános.

76. Ez az időpont, amely már csak Ernusz Zsigmond püspöksége és X. Leó pontifikátusának ideje miatt is képtelenség, joggal kelthetne meglepetést, ha nem éppen ebből az elírásból világlanék ki a legjobban, hogy a formuláskönyv összeállítója mennyire nem a dátumra figyelt.

77. HUSZTI J.: *Janus Pannonius*. Pécs, 1931, 402/55.

78. GRÓH I.: *A nyírbátori református templom*. In: *AÉ* 13 (1893), 413–415; LEFFLER B.: *A nyírbátori református templom*. In: *AÉ* 35 (1915), 261–287; GERECZE 1906. 758; KALMÁR J., SZALONTAI B.: *A Báthoryak címeres emlékei*. In: *A Nyíregyházi Jósza András Múzeum Évkönyve II*, 1959, Budapest, 1961, 68., 17. kép; BALOGH 1966. 376/2, 718; ENTZ G., SZALONTAI B.: *Nyírbátor*, Budapest, 1978. 33–34, 39., 2. kép; – *Kiállítás* 1982. 582–584.

Az oldallap töredékét ma a nyírbátori Báthori István Múzeum őrzi, ahova a református (volt Szent György) templomból került, 1981 őszén. Anyaga vörösmárvány. Méretei: 19 x 27,5 x 4 cm.

Felirata:

...VOSQVI.../...HACREQVIES.../...HVNC...

A szöveg rekonstrukcióját (apró hibával) lásd: ENTZ G., SZALONTAI B.: i.m. 39.

A szöveg kéziratos másolatai: Országos Széchényi Könyvtár, Kézirattár, Fol. Lat. 1691 fol. 30. recto-verso, ill. Fol. Lat. 1701. fol. 13. recto.

A szöveg kiadásai: RÉVAY PÉTER, *De monarchia et Sacra Corona regni Hungariae centuriae septem*, in: *Scriptores rerum Hungaricarum, Cura et studio Joannis Georgii Schwandneri*, tom. 2. *Vindobonae* 1746, 697–698. PETRUS BOD, *Hungarus tymbaules*, s. 1. 1764. 10.

A töredék s a betűk mérete alapján nem lehet eldönteni, hogy melyik oldalból való a fragmentum; az egész vers teljes egészében elért volna egy cca. 100 x 100 cm-es táblán. A lap egyébként meglepően vékony (4 cm), hátlapját is gondosan faragták, de nem csiszolták le.

79. JANKOVICH M.: Zápolya Imre' és István' hamvai. In: Tudományps Gyűjtemény, 1818. 9, 5; HRADSKZY J.: Initia, progressus ac praesens status Capituli Scepusiensis. Szepesváralja, 1902, I, 130, 137, 162–163, 169; DIVALD K.: Szepes vármegye művészeti emlékei II, Budapest, 1906, 100–103., 1–2. kép; GERECZE 1906. 830; HEKLER A.: Ungarische Kunstgeschichte. Berlin, 1937, 54, 56; O. SCHÜRER, E. WIESE: Deutsche Kunst in der Zips. Brünn–Wien–Leipzig, 1938, 81–82., 294 kép; BALOGH 1939. 567, 569; VERNEI-KRONBERGER 1939. 46; HORVÁTH H.: A Mátyás-kori magyar művészet. In: Mátyás király emlékkönyv, II. 160–161; BALOGH J.: A magyar renaissance építészet. Budapest, 1953. 14; BALOGH 1966. 297–298, 721; Supis pamiatok na Slovensku III, Bratislava 1969, 173; BALOGH 1973. 198, 203–204; *Kiállítás* 1982. 683–684.
80. Budapest, Országos Széchényi Könyvtár, Kézirattár, Fol. Lat. 1691. fol. 19. verso – 20. recto, ill. Fol. Lat. 1701. fol. 4. recto. PETRUS BOD, Hungarus Tymbaules, s. 1. 1764, 10–11; CAROLUS WAGNER, Analecta Scepusii sacri et profani, Pars prima, Viennae 1776, 341.
81. BALOGH J.: Ioannes Duknovic de Tragurio. In: AHA 7 (1961), 71; BALOGH 1966. 721; ANDELA HORVAT: Über das Eindringen der italienischen Renaissance aus der pannonischen Region nach Nordkroatien. In: Actes du XXIIe congrés international de l'art, Budapest, 1969, Budapest 1972, I, 632–633, III, 193/2. kép; BALOGH 1973. 208, 211; BALOGH 1974. 42; A. HORVAT: Između Gotike i Baroka. Zagreb, 1975, 41.
82. MATHES 1827. 102. §, Tab. VII. Lit. B; IPOLYI A. kisebb munkái I, Budapest, 1873, 194; GERECZE 1906. 284; BALOGH 1966. 721; HORVÁTH 1979. 106., 75/4. kép. (a Vitéz-síremlék nem az ún. „oldallap” miatt szerepel itt!)
83. Reinhold Lubenau német utazó leírása 1587-ből (Esztergom, Szent Adalbert-székesegyház) „Da den grose Altars gestanden, welches nicht mehr verkanden, leidt ein Stein von schönem rohtem Marmor, der wie Blut so roht, und so hart, das man mitt einem Meser nicht drein ritzen kan, darauf ein Erzbischof in seinem Habit gehauen, und herumb: Gregorius Thezatmar archiepiscopus Strigoniensis huius ecclesiae cancellarius mortuus anno 1524. 11. april.” (Beschreibung der Reise des Reinhold LUBENAU, herausgegeben W. SAHM. In: Mitteilungen aus der Statbibliothek zu Königsberg IV, Königsberg 1912, 1. Teil, 75.)
84. BALOGH J.: Janus Pannonius képmásai. In: Janus Pannonius tanulmányok, 91.
85. BALOGH 1966. 720; BALOGH J.: Janus Pannonius képmásai. In: Janus Pannonius tanulmányok, 90–92.
86. FINÁLY H.: A besztercei szószedet, Latin-magyar nyelvemlék a XV. századból. Budapest, 1892, 35.
87. CALEPINUS latin-magyar szótára, kiadta MELICH J. Budapest, 1912, 334.
88. GERŐ L.: Eger, Budapest, 1954, 21. kép; Heves megye műemlékei II. Budapest, 1972. 145; NAGY Á.: Négy renaissance kori síremlék a középkori egri Szent János-székesegyházból. In: Az Egri Múzeum Évkönyve VIII–IX, 1970–71, Eger 1972, 106; *Kiállítás* 1982. 688–689.
89. CSERGHEŐ G., CSOMA J.: Alte Grabdenkmäler aus Ungarn. Budapest, 1890, 74–79; GERECZE 1906. 818; DIVALD K.: Szepes vármegye művészeti emlékei II. Budapest, 1906, 101, 104–105; *Kiállítás* 1982. 685.
- 1982 januárjában a Magyar Nemzeti Galéria megbízásából másolat készült a sírkőről, s így vált lehetővé, hogy a kő profilját is megvizsgáljuk. Úgy látszik, hogy a sírkövet eredetileg is falba szánták, szegélye ugyanis, a faragás alapján, nem illeszkedhetett kőhöz.
90. HORLER M.: Ioannes Fiorentinus Forgách-síremléke. In: ÉÉT (sajtó alatt), v. ö. a 29. jegyzettel
91. MOCSÁRY A.: Nemes Nógrád vármegyének Historiái, Geographiai és Statistikai Esmertetése, Rézre metszett rajzolatokkal. Pest, 1826, I, 166., képpel; GERECZE 1906. 538; Supis pamiatok na Slovensku II. Bratislava, 1968, 9; *Kiállítás* 1982. 685–686.
92. Heves megye műemlékei II. Budapest, 1972, 145; – NAGY Á.: Négy renaissance kori síremlék a középkori egri Szent János-székesegyházból. In: Az Egri Múzeum Évkönyve VIII–IX, Eger 1972, 107.
93. Szepeshely, Szent Márton-székesegyház
94. CAROLUS WAGNER: Analecta Scepusii sacri et profani., Tyrnaviae. 1776, Pars prima, 360.
95. Az egri egykori Szent János-székesegyház a várban.
96. Nagylucei Orbán egri püspök (1486–1492)
97. Somorjai Fodor István szerémi püspök (1490–1494), Nagylucei Orbán egri püspök unokaöccse.

98. Idézi: IPOLYI A. kisebb munkái IV. Budapest, 1887, 208.

99. BALOGH 1973. 209.

100. V. ö. G. SÁNDOR M.: A baranyai művészet a reneszánsz stílusáramlatában. In: Janus Pannonius Múzeum Évkönyve 25 (1981), 113–114.

101. BONCZ O.: Csáktornyai Ernuszt Zsigmond címere 1488. In: AÉ (1891), 178; SZÖNYI O.: A pécsi vár egyik belső maradványa. In: A „Pécs-Baranyamegyei Múzeum Egyesület” Értesítője 7 (1914), 136–137; BALOGH 1973. 203; BALOGH 1975. 193., 87. kép

102. JOSEPHUS KOLLER: Historia Episcopatus Quinqueecclesiarum, t. IV, Posonii, 1796, 506–507; SZÖNYI O.: A pécsi székesegyház. In: Magyar Művészet 5 (1929), 472.

103. GEORGIUS PRAY: Specimen Hierarchiae Hungaricae... Pars prima, Posonii-Cassoviae, 1776, 213/c; GERECZE 1906. 713, 1059; BALOGH 1973. 203; BALOGH 1975. 191.

104. A latin szöveg:

„Utque hoc obiter saltem addam, felix Urbs, Quinqueecclesiae, duobus incolis, quorum alter Janus Pannonius dictus, perinde ut hic episcopus, Hungariam literis beavit; quemadmodum ex Epitaphio, quod funeris sui Cantator Cygnus ante mortem sibi ipse cecinerat, et hodieque marmori incisum ibidem visitur, hoc modo posteritati transmittit:

Hic situs est Janus, patriam qui primus in istam,

Duxit laurigeras, ex Helicone Deas.

Hunc saltem titulum livor concede sepulto,

Invidiae non est in monumenta locus.”

(Rudus revidium seu breves rerum ecclesiasticarum Hungaricarum juxta Transylvanicarum inde a prima reformatione commentarii, Cibinii 1684, másik kiadása: Miscellanea Tigurina, edita, inedita, vetera, nova, theologica, historica, etc, etc. ... II. Theil, II. Ausgabe, Zürich 1723, 159.)

Ezt a latin szöveget maga Pápai Páriz fordította magyarra, s közben fordítását ki is bővítette.

Ennek kiadása meghiusult, s maga a kézirat is eltűnt: a szöveg csak későbbi másolatokban maradt ránk. Ezek egyikét THURY ETELE adta ki:

„... Mely az ő maga epitaphiumából, melyet magának mint a hatyú éneklett vala, és az mely ma is ottan márványkő oszlopokra fel vagy on metszve...” (a sírvers már a Teleki kiadás szerint) (Pápai Páriz Ferenc; Romlott fal felépítése, 1685, kiadja THURY E. In: Magyar Protestáns Egyháztörténeti Adattár 5, Budapest, 1906, 159.) Másik (Marosvásárhely, a Teleki-tékában őrzött) másolatát NAGY Géza adta ki:

„Mely az ő maga epitaphiumából, [melyet magának mint a hatyú éneklett vala], és mely ma is ott márványkő oszlopra fel vagy on [metszve]...”

(Pápai Páriz Ferenc: Békességet magamnak, másoknak, Bevezető tanulmánnyal és magyarázó jegyzetekkel közlésezi NAGY G. Bukarest, 1977, 293–294.) Azt hiszem, ehhez nem kell kommentár. A Pápai Páriz-filológia vonatkozó problémáiról és feladatairól: NAGY G. i.m. 674–677.

105. RÓZSA GY.: Janus Pannonius pécsi síremléke. In: Janus Pannonius tanulmányok, 209–219.

Monumenta sepulcrorum cum epigraphis ingenio et doctrina excellentium virorum aliarumque tam prisci quam nostri seculi memorabilium hominum de archetypis expressa... Breslau 1574. fol. 22 recto.

Felvetődhetnék valóban, hogy Tobias Fendt valamilyen helyszíni vázlat alapján dolgozott, ha a síremlék részletformái nem tűnének fel minduntalanul olyan metszeten is, amelyek aligha készülhettek autopszia alapján. Igen jellemző a feliratos tábla szerkezete (bár maguk a díszítő motívumok is többször visszatérnek), az, hogy a gyámkő képlékeny, könnyen hajló lemeze két, egymásra merőleges tengely körül elfordul: két vége a feliratos tábla függőleges tengelyével párhuzamosan, az alsó része pedig a tábla vízszintes tengelyével párhuzamosan. Ez a tipikus manierista szerkesztésmód szinte mindegyik sematikus kereten előfordul, és megjelenik még a Januséval egy lemezről nyomott Poliziano-epitaphiumon is. A koronázó tympanont párkány (és képszék) közbeiktatása nélkül, közvetlenül tartó két kannelúrázott konzolhoz harmadikként csatlakozó, „felesleges” középső konzol szintúgy tipikus manierista szerkezeti megoldás. A Magyarországon fennmaradt XV. század végi alkotásokkal ezek az elvek a legteljesebb ellentmondásban állnak, s a síremlékplasztika sem ismer ehhez még csak hasonlót sem a korszakban; nyolcvan-száz évvel később igen. Úgyhogy a Fendt nem túl gazdag, de roppant jellemző formaapparátusnak hála, az album belső összefüggéseiből is egyértelműen kiderül, hogy a Janus-síremléket ábrázoló metszet előképét a kortárs emlékyagban, vagy még

inkább valahol a mester fantáziájában kell keresnünk és nem Magyarországon. Ezt látszik még alátámasztani az is, hogy az epigrama első sorában „Istrum” áll az autentikus „Histrum” helyett (v. ö. Garázda Péter sírversével) s a szöveget, ha módjával is, de központozták; ezek esetleg valamelyik Janus-kiadásból kerülhettek Fendthez. Ezzel az epigráfiai lazasággal szemben pl. a Reuchlin-síremléken még a sorvégződések is (egyetlen ióta kivételével) megegyeznek az eredetin levőkkel; vagyis ha Fendt valamelyik metszetén ehhez hasonló még előfordul, ti. hogy a sorok látszólag érthetetlenül szóródva, mondhatnánk, csak lézengenek a tágasabb, nem hozzájuk méretezett térben, ott tényleg az eredetiről készült vázlattal, vagy legalábbis a szöveg betűhív átiratával dolgozott a mester, kínosan ügyelve, hogy pontosan kövesse az előtte levő mintát.

Összegezve megállapíthatjuk, hogy bár a metszetnek semmi köze nincs az eredeti síremlékhez, az mégis fontos adalékul szolgál Janus 16. századi utóéletére nézve, hogy Petrarca, Ficino, Poliziano, Ariosto, mi több, Cicero, Livius s a humanizmus egyéb szentjei közé méltatták sorolni egy Boroszlóban, 1573-ban megjelent műben. Úgy látszik, volt Janusnak utóélete a képzőművészetben, jelesül a sokszorosított grafikában is; a jelenséget mindenesetre érdemes volna tovább kutatni.

106. BALOGH 1943. 249–250.

107. ENTZ 1958. 123, 132, 139, 205, 210, 212–213; ZOVÁNYI J.: A magyarországi protestantizmus 1565-től 1600-ig. Budapest, 1977, 57.

108. VARJU E.: A Hunyadiak síremlékei a gyulafehérvári székesegyházban. In: Magyarország műemlékei I. Szerk.: FORSTER GY. Budapest, 1905, 79.

109. ENTZ 1958. 188–189.

110. ENTZ 1958. 123, 139, 188–190, 213; BALOGH 1980. 92, 99.

111. BARTONIEK E.: Fejezetek a XVI–XVII. századi magyar történetírás történetéből. Sajtó alá rendezte RITÓOKNÉ SZALAY A. Budapest, 1976, 276–302; Humanista történetírók, válogatta KULCSÁR P. Budapest, 1977. 1124–1125; SINKOVICS I.: Szamosközy István. In: Szamosközy I.: Erdély története (1598–1599, 1603.), válogatta a bevezetést és a jegyzeteket írta SINKOVICS I. Második, átdolg. kiadás, Budapest, 1977, 10, 40/11.

112. BALOGH 1980. 90.

113. KOSÁRY D.: Művelődés a XVIII. századi Magyarországon. Budapest, 1980, 149.

114. FRANCISCUS FASCHING: Nova Dacia. Claudiopoli, 1743, 55–56.

115. Jagello Izabella (1519–1559), I. (Jagello) Zsigmond lengyel király és Bona Sforza lánya, Szapolyai János magyar király felesége (1539-től), János Zsigmond anyja.

116. Itt Fasching összetéveszti a neveket. János Zsigmond síremlékéről: BALOGH 1980. 93.

117. Szapolyai János (1487–1540), Szapolyai István és Hedvig tescheni hercegnő fia. 1526-tól magyar király.

118. János Zsigmond (1540–1571) Magyarország választott királya, Erdély fejedelme, Szapolyai János magyar király és Jagello Izabella lengyel hercegnő fia.

Giorgio Blandrata (1515–1588), Izabella, majd János Zsigmond és a későbbi fejedelmek udvari orvosa, János Zsigmondra gyakorolt befolyását előbb a helvét, 1562-től pedig az unitárius tanok propagálására használta fel.

119. ENTZ 1958. 65, 134, 141, 169, 190.

120. BALOGH 1974. 42.

121. idézi: BALOGH 1980. 91.

122. V. ö.: BALOGH J.: Késő renaissance kőfaragó műhelyek VI. In: ARH 7 (1979), 196.

123. BÁGYUJ L.: A gyulafehérvári székesegyház helyreállítása. In: Korunk 37 (1978) 12, 1039.

124. V. ö. 122. jegyzet

125. Legjobb tudomásom szerint semmi sem indokolta a tumbáknak a Várdai kápolnába való áthelyezését azonkívül, hogy ott jobban láthatók.

126. idézi: ENTZ 1958. 214, nr. 217.

127. Entz Géza ezt az adatot kizárólag I. Rákóczi György síremlékének maradványaira vonatkoztatja, de ezt a feltételezést a töredékek anyagán kívül nem indokolja semmi. (V. ö.: i.m. 141, 213, nr. 216.)

128. Antonius Szeredai, Collectio continens Tabulas vetustorum ac recentiorum monumentorum, quae in Templo Alba- olim Juliensi, nunc Carolinensi in Transilvania sunt, fueruntque locata, Albae Carolinae 1791.

Szeredai azonban öt, ma is a gyulafehérvári székesegyházban levő sírkőről sem ír. (V ö. ENTZ 1958, 168.)

129. KAZINCZY F.: Erdélyi levelek, sajtó alá rendezte ABAFI L. Budapest, 1880, 355–357.

(V ö.: KAZINCZY FERENC művei, Budapest, 1979, I, 899–901, II, 853–854.)

130. BALOGH 1943. 249–250.

131. RITOÓKNÉ SZALAY Á.: *Nympha super ripam Danubii*, in: ItK 87 (1983/1–3) (sajtó alatt) Nagyon köszönöm Ritoókné Szalay Ágnesnek, hogy e számomra rendkívül fontos tanulmányának kéziratát rendelkezésemre bocsátotta és több hasznos tanáccsal is segített.

132. E. PANOFSKY, *Tomb Sculpture*, London 1964, 67–69.

133. Ha egészen konkrét előképét mindeddig nem is találtuk meg, az összetevő motívumok, a koszorúval övezett címerpajzs, vagy a tabula ansata stb. épp közhelyszerűsége miatt, lépten-nyomon, a legkülönbözőbb funkciójú emlékeken jelenik meg Itália-szerte. Talán elég, ha legkorábbi magyarországi előfordulását említjük meg itt, Szathmári György kassai címerkövét (1492) (v ö.: BALOGH 1973. 202, 219.).

134. *Jani Pannonii opusculorum pars altera*,

Edidit SAMUEL TELEKI, Trajecti ad Rhenum 1784, 113–114.

135. BIAŁOSTOCKI 1976. 46–47.

136. FEUERNÉ TÓTH R.: *Művészet és humanizmus a kora reneszánsz Magyarországon*, kandidátusi disszertáció tézisei. Budapest, 1981. 11. skk. Itt köszönöm meg Feuerné Tóth Rózsának, hogy értékes megjegyzéseivel többször is segítségemre volt.

137. BALOGH J.: *Die ungarischen Mäzene der Renaissance*. In: *Kiállítás* 1982. 73–81.

RÖVIDÍTÉSJEGYZÉK

AÉ Archeológiai Értesítő

AHA Acta Historiae Artium

ARH Ars Hungarica

BALOGH 1939 BALOGH J.: *A késő gótikus és a renaissance-kor művészete*. In: *Magyar Művelődéstörténet II. Magyar renaissance*, szerk. DOMANOVSKY S, Budapest 1939, 509–585.

BALOGH 1943 BALOGH J.: *Az erdélyi renaissance I. Kolozsvár, 1943.*

BALOGH 1955 BALOGH J.: *Az esztergomi Bakócz-kápolna*, Budapest, 1955.

BALOGH 1966 BALOGH J.: *A művészet Mátyás király udvarában I–II*. Budapest, 1966.

BALOGH 1973 BALOGH J.: *A reneszánsz kor művészete*. In: *A magyarországi művészet története*, szerk. FÜLEP L., DERCSÉNYI D., ZÁDOR A. Budapest, 1973. ötödik kiad. 193–259.

BALOGH 1974 BALOGH J.: *A késő reneszánsz kőfaragó műhelyek I*. In: ARH 2 (1974), 27–59.

BALOGH 1975 BALOGH J.: *Die Anfänge der Renaissance in Ungarn*, Matthias Corvinus und die Kunst, Graz 1975.

BALOGH 1980 BALOGH J.: *A késő reneszánsz kőfaragó műhelyek VII*. In: ARH 8 (1980), 25–103.

BIAŁOSTOCKI 1976 BIAŁOSTOCKI, J.: *The Art of the Renaissance in Eastern Europe*. London, 1976.

BÓNIS 1971 BÓNIS GY.: *A jogtudó értelmiség a Mohács előtti Magyarországon*. Budapest, 1971.

ENTZ 1958 ENTZ G.: *A gyulafehérvári székesegyház*. Budapest, 1958.

ÉÉT Építés-Építészettudomány

FEUERNÉ 1977 FEUERNÉ TÓTH R.: *A reneszánsz építészet Magyarországon*. Budapest, 1977.

GERECZE 1906 GERECZE P.: *A műemlékek helyrajzi jegyzéke és irodalma*. In: *Magyarország műemlékei II*. szerk. FORSTER GY. Budapest, 1906.

GERÉZDI 1964 GERÉZDI R.: *A humanista irodalom kialakulása (kb. 1450–kb. 1530)*. In: *A magyar irodalom története 1600-ig*, szerk. KLANICZAY T. Budapest, 1964, 205–267.

GERÉZDI 1968 GERÉZDI R.: *Janus Pannoniustól Balassi Bálintig*. Budapest, 1968.

GEREVICH 1959 GEREVICH L.: *Joannes Fiorentinus und die panonische Renaissance*. In: AHA 6 (1959) 309–338.

- HORVÁTH 1935 HORVÁTH J.: Az irodalmi műveltség megoszlása. A magyar humanizmus. Budapest, 1935.
- HORVÁTH 1979 HORVÁTH I., H. KELEMEN M., TORMA I.: Komárom megye régészeti topográfiája I. Esztergom és a dorogi járás, Budapest, 1979.
- ItK Irodalomtörténeti Közlemények
- Janus Pannonius tanulmányok Janus Pannonius Tanulmányok, szerk. KARDOS T., V. KOVÁCS S., Budapest, 1975.
- KARDOS 1955 KARDOS T.: A magyarországi humanizmus kora. Budapest, 1955.
- Kiállítás 1982 Matthias Corvinus und die Renaissance in Ungarn, Kiállításkatalógus, Wien, 1982.
- KOLLÁNYI 1900 KOLLÁNYI F.: Esztergomi kanonokok 1100–1900, Esztergom 1900.
- MATHES 1827 J. N. MATHES: Veteris arcis Strigoniensis ... descriptio, Strigonii 1827.
- Mátyás király emlékkönyv Mátyás király emlékkönyv I–II. szerk. LUKINICH I. Budapest, 1940.
- MEMORIA 1856 Memoria Basilicae Strigoniensis Anno 1856 die 31. Augusti Consecratae, Pest 1856.
- MÉ Művészettörténeti Értesítő
- RADOCSAY 1971 RADOCSAY D.: Les principaux funéraires médiévaux conservé à Budapest. In: Mélanges offerts à Szabolcs de Vajay. Braga, 1971, 461–486.
- Sz Századok
- TT Történelmi Tár
- VERNEI-KRONBERGER 1939 VERNEI-KRONBERGER E.: Magyar középkori síremlékek. Budapest, 1939.

